

63

U-65

370
1856-UC

30 JUL 2010

ԱՇԵՐԱՆ

63(07)

Ա-63

պ.

ԳԻՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

ՀՐԱՏԱՊ ՀԱՐՑԵՐ

1003
14722

I.

**ԳԻՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ԱՆՀՐԱԺԵՇ-
ՏՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ:**

(Հայ ինտելիգենցիայի ուշադրութեան):

II.

**Ինչպիսի՞ ուսումնարաններ են
հարկաւոր մեզ:**

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան «Էկոնոմիա» Ա. Մահտեսի Յակովբեանցի:
Մեծ-Վանքի փողոց, № 2.

1910

11.02.2013
0105 JUL 08

14664

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԻԿԱՆ ԴԵՄՈԿՐԱՏԻԿԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՄԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Իր սիրելի և անգին մեծ մայրիկին և
մօրաքրոջ հւիրում է որդիական ականածու թեամբ
իր անզրանիկ համեստ աշխատութիւնը ի նշան
խորին երախտագիտութեան

Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ Ը

ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՕՍԲ

Գիւղատնտեսութիւնը առաջնակարգ նշանակութիւն ունի բոլոր երկրների համար:

Գիւղատնտեսութիւնն է, որ ընդգրկելով ազգաբնակչության ընդարձակ խաւերը, պետութեան հիմքն է կազմում, նա է նիւթական բարեկեցութեան հիմնաքարը, նրա բարգաւաճումով է պայմանաւորւած իւրաքանչիւր երկրի բարօրութիւնը: Ակնհերե փաստ է, որ որքան աւելի է զարգացած լինում մի երկրի գիւղատնտեսութիւնը, նոյնքան աւելի նախանձելի դրութեան մէջ է գտնւում նրա ազգաբնակչութիւնը:

Մենք շատ ենք մտաւանջւել հայ գիւղացու անելանելի դրութեամբ. միշտ երազել ենք՝ որեւէ կերպ օգտակար հանդիսանալ գիւղացուն: Իւրաքանչիւր անհատ, որը ձգտում է մասնակից անել ամենքին գիւղացիութեան հոգատարութեան խնդրին, սրանով արդէն ծառայում է հայրենիքին և նպաստում է ժողովրդի բարօրութեան:

Մենք դեռ ուսանողական օրերում փափակում էինք ծլած ու ծաղկած տեսնել մեր գիւղատնտեսութիւնը, իրականացած տեսնել մեր գիւղատնտեսական ուսումնարանները և ընկերութիւնները: Բայց այս նըպատակին հասնելու համար հարկաւոր է փոխել մեր մէջ տիրող գիւղատնտեսական սխառեմներն ու միջոցները: Ծաղկած գիւղատնտեսութեան գաղափարը կ'իրականանայ միայն այն ժամանակ, երբ հողի հետ կապւած մատաղ սերունդը կը ծանօթանայ հողի հո-

գերանութեան ու պայմանների, ու գիւղատնտեսութեան նոր մետոցների ու միջոցների հետ:

Մեր գրքով կազմելիս օգտուել ենք զանազան աղբիւրներից: Մինչև այժմ մեր գրականութեան մէջ բացակայում են գիւղատնտեսական դպրոցների պատրաստ ու մշակած ծրագիրներ և մեր աշխատութիւնն էլ դեռ կատարեալ ամբողջութիւն չէ. այլ նա գալիս է միայն լրացնելու բազմաթիւ թերութիւններից մէկը. թող նա լինի մի նախագիծ, որը ապագայում մշակելով ու կատարելագործելով, կը յարմարւի մեր գիւղատնտեսական պայմաններին: Յոյս ունինք, որ մեր գրքով սիրալիւր ընդունելութիւն կը գտնի հայ հասարակութեան և մանաւանդ գիւղատնտեսութեամբ պարապողների կողմից, ինչպէս պրօֆեսոր Հայնէկը գրում է մեզ իր մի նամակում այս աշխատութեան առիթով՝ «Ես կարծում եմ, որ Պուք գրել էք այն բոլորը, ինչ որ վերաբերում է բուն գործին, և լիայոյս եմ, որ Ձեր հայրենակիցները սիրով կ'ընդունեն Ձեր աշխատութիւնը:

1.

ԳԻՒԼԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ԱՆՅՐԱԺԵԾ-ՏՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ:

Այն մարդը, որի շնորհիւ երկու ցօղուն է բուսնում այնտեղ, ուր առաջ միայն մէկն էր բուսնում, աւելի է նպաստում ժողովրդի բարօրութեան, քան բոլոր քաղաքագէտներն ու փիլիսոփաները միասին:

Ի. ՍՎԻՖՏ.

Հասարակաց բարօրութիւնը ներկայացնում է մի ծառ, երկրագործութիւնը այս ծառի արմատն է, արհեստագործութիւնը և վաճառականութիւնը ճիւղերն ու տերեւներն են. եթէ արմատը փշանայ, տերեւները կը թափւեն, ճիւղերը կը կոտրատւեն, և ծառը կը մեռնի:

Երկրագործութեան և ընդհանրապէս հողի մշակութեան պատմութիւնը անխզելի կերպով կապկպւած է մարդկային կեանքի ամբողջ պատմութեան հետ: Մենք չենք կարող գիւղատնտեսութեան մասին խօսելիս միացած կուտուրական ֆակտորների պէս նրա սկզբնաւորումից սկսել: Ե՞րբ են արդեօք մարդիկ սկսել հողի մշակութեամբ պարապել, կամ թէ այն ո՞ր բաղաւոր երկիրն է եղել, ուր առաջին դութանը պատռել է կուսական հողի թարմ կուրծքը, ու մարդիկ սկսել են ցանել ու հնձել—ոչոք չէ կարող

որոշ պատասխան տալ այս հարցերին, որովհետեւ հողագործութեան սկիզբները կորչում են ընդհանուր պատմութեան նախնական մառախուղի մէջ: Տակաւին այն ժամանակներում, երբ հին աշխարհի կուլտուրական ազգերը սկսեցին մասնակցել հանրամարդկային պատմութեանը, հողագործութիւնը վաղուց արդէն անցած էր իր նախնական դարեշրջանը: Գրականութեան հնագոյն յիշատակարանները—հին կտակարանը, ինչպէս և չօմբրոսը պատկերացնում են մեր առաջ գիւղական կեանքը և հողագործութիւնը բաւական զարգացած դրութեան մէջ. մենք տեսնում ենք, թէ ինչպէս երկրագործը խարոյկի վրա զոհ է բերում իր հօտի անդրանիկները, իր արտի ամենաընտիր պտուղները. սոյն հեղինակները պատմում են մեզ գեղեցիկ մշակւած արտերի, ու գիւղացու բազմաթիւ հօտերի մասին, նկարագրում են մեր առաջ ձիթենեաց պարտէզներն ու պտղառատ այգեստանները, մեր աւանջներին նորից հնչում է հունձ անողների ցնծութեան ձայնը, մեր աչքի առաջ տեսնում ենք, թէ ինչպէս յոգնած մշակը, ցերեկայ ծանր աշխատանքից յետոյ, անուշ է անում գործատիրոջ առաջարկած պարզ ընթրիքը:

Հին աշխարհի մարդիկ հաւատացած էին, որ հողագործութեան արհեստը մի վսեմ, երկնային բան է, ուստի և նրա գիւտը վերագրում էին ոչ թէ մարդկային հանճարին, այլ աներե-

ւոյթ աստուածներին: Յունական ու Հռոմէական աստուծութեան համեմատ, Արամազդն էր, որ առաջին անգամ լուծ դրեց ջորիների վզին և այսպիսով մարդկանց՝ հողը հերկել սովորեցրեց և հնագոյն հացահատիկը՝ ցորենը ցանեց: Իսկ Յէրէսը ծանօթացրեց մարդուն բոլոր միւս հացաբոյսերի հետ, և Դիօնիսիոսը գաղափար տաւ նրան խաղողի մասին: Ահա թէ ինչու հողի մշակութեան գործը ներքուստ կապւած էր հին ազգերի կրօնի հետ: Հողագործութեան ասպարիզումն էր, որ մարդը գգում էր իր սաստիկ կախւածութիւնը բարձրագոյն զօրութիւններից և իր անձնական անգործութիւնը: Հացահատիկը սերմանելիս երկրագործը իր յոյսը դնում էր երկնային էակների բարի կամքի վրա, իսկ երբ արտերը հասունանում էին, խնդրում էր նա երկնային զօրութիւններին, որ իր արտը ազատեն կարկտից ու փոթորկից, ցրտից ու տոթից, և հունձը վերջացնելով վարձատրում էր աստուածներին՝ նւիրաբերելով իր արտի լաւագոյն արգիւնքները:

Այն երկիրը, ուր մարդս քրտինքը ճակատին փորում է գետինը, սերմանում ու հնձում է, ուր նա խրճիթ է կառուցանում և շտեմաբանները պաշարով լցնում, հետզհետէ աւելի ու աւելի զբաւում է նրա ուշքն ու միտքը, հմայում է սիրտը ու դառնում է նրա սիրոյ առարկան. այստեղից է ծագում այն ախորժելի պզգմուն-

քը, որ մենք ունենում ենք դէպի մեր ծննդավայրը և հէնց այդ նոյն զգացմունքն է, որ աւելի զարգանալով և աւելի զիտակցական դառնալով, վերջապէս հայրենասիրութիւն է կոչւում:

Անհատական և ընտանեկան բնակատեղիներից առաջ են գալիս համայնքները, որոնք արդէն տեղական կերպով դառնում են իրանց մշտական հողի տիրապետը: Իսկ ուր տիրապետութիւն կայ, այնտեղ և իրաւունք ու օրէնք կայ. մինչև առասպելական ժամանակները հասնող հնագոյն օրէնքները ապահովում են իմն ու ու Քոնը, սրբագործում են հարեանի անհատական սեփականութիւնը, իսկ սահմանանհնգութիւնը համարում են մահւան պատժին արժանի մի զարհուրելի յանցանք:

Սեփականութիւն ունեցող զիւղական դասակարգի մէջ առաջ է գալիս քաջամարտիկ զինուորը, որ նախապէս վարժւում է՝ կռիւ մղելով վայրի գազանների դէմ, և ընտելանալով ձմեռային ցրտին ու ամառային տոթին, իւրաքանչիւրը ու պատրաստ է նա՝ պաշտպանելու իր կայքն ու պատիւը. մինչև իր արեան վերջին կաթիլը:

Հողի մշակութեան գործը հետզհետէ զարգանում է. ասացւում է առատ հունձ: Անասնապահութիւնը օրէցօր աւելի արդիւնաւէտ է դառնում: Գիւղացին այժմ աւելի անասուններ ու հաց ունի, բան անհրաժեշտ է իր անմիջական գործածութեան համար: Ուստի նա սկսում է

իր աւելորդը տալ ուրիշներին, փոխարէնը ստանալով զանազան նիւթեր ու առարկաներ. այսպիսով ծաղում է ապրանքներ փոխանակելու սովորութիւնը, որը հետզհետէ կանոնաւոր առուտուրի կերպարանք է ստանում: Իւրաքանչիւր ժողովուրդ սկսում է տանել իր հայրենի բերքերը դէպի օտար շուկաներ ու փոխարէնը բերել այնպիսի ապրանքներ, որ ինքը չունի: Ծաղկող վաճառականութեան օգնութեան է գալիս տեխնիկան, բացելով հեշտ հաղորդակցութեան համար պիտանի ճանապարհներ և ստեղծելով հաղորդակցական աւելի յարմար միջոցներ, Բաւական է յիշել Անգլիայի օրինակը, ուր շոգուոյժը առաջին անգամ գործադրեցին՝ հողի արդիւնքները տեղափոխելու համար:

Ուրեմն թէ կրօնի, թէ օրէնսդրութեան, թէ զինուորական կազմակերպութեան, թէ վաճառականութեան արմատները պէտք է որոնել զիւղական տնտեսութեան մէջ:

Այժմ պիտի կանգ առնեմ հին հռոմայեցոյ զիւղական տնտեսութեան վրա: Հռոմայեցիք էին, որ զիւղական տնտեսութիւնը ու հողագործութիւնը հասցէին մի այնպիսի բարձրութեան, որին զեռ մինչև օրս էլ շատ երկիրներ հազիւ են զերազանցում: Մինչև մեր զարը, այսինքն մինչև երկրագործական միջնեաների զիւտը, համարեա ա.մին տեղ շարունակւում էին հնադարեայ յարաբերութիւնները: Հռոմէական կուլ-

տուրան մեծ ազդեցութիւն է արել ընդհանրապէս եւրոպական կուլտուրայի վրա ու հռոմէական գիւղատնտեսութեան հետքերը, որ ես նրկատել եմ նոյնիսկ Բէյնի ափերու՝, մինչև օրս էլ դեռ չեն անհետացել:

Ուր ոտք էին դնում հռոմէական լէգիօնները, իսկոյն երևան էին գալիս այս ու այն կուլտուրական բոյսերը, եթէ միայն կլիման նպաստաւոր էր երևում: Հռոմայեցոց ձեռքով կուլտուրայի համար բացւած բոլոր երկիրներում դեռ շարունակում է մնալ նոյն արտը ու խաղողի այգին, երկրագործութեան ու գինեգործութեան ասպարիզում գործածւող բազմաթիւ առարկաների ու գործիքների անունները տակաւին յիշեցնում են մեզ հին լատինական արտայայտութիւնները:

Հռոմայեցիք մեծ ուղախութեամբ մշտաբնակ էին դարձնում իրանց գինւորական բանակները այն երկիրներում, որ ձեռք էին բերում գէնքի ոյժով. այսպիսով հողագործութիւնը տարածւում էր և այն ժողովրդների մէջ, որոնք մինչև այն ժամանակ ոչ մի գաղափար չունէին հողի մշակութեան մասին. թափառական ցեղերն անգամ ընտելանում էին հողագործութեան և սկսում էին նստակեաց կեանք անցուցանել, գիւղեր ու քաղաքներ հիմնել:

Նորանոր պետութիւններ կազմակերպող, աշխարհքներ տիրապետող Հռոմը առաջ է եկել

երկրագործ Հռոմից:

Մի ուրիշ տեսակէտից նոյնպէս արժէ ուշադրութիւն դարձնել հին-հռոմէական գիւղատնտեսութեան վրա: Այսօրայ գիւղատնտեսը, որի յիշողութեան մէջ դեռ թարմ է հողաբաժանութեան ժամանակամիջոցը, և որը հետաքրքրում է մարսային տարիփով և երկրագործական քաղաքականութեամբ, անշուշտ կը կամենայ իմանալ, թէ արդեօք այդ նոյն հարցերը յուզում էին հռոմայեցոց սրտերը. նա կը տեսնէ, թէ ինչպէս հռոմայեցոց մէջ հողաբաժանութիւնը տեղի էր ունենում ճշգրիտ նախագծի և հաշւի համեմատ՝ յատուկ երկրաչափի ձեռքով, թէ ինչ հովանաւորող միջոցներ էր ձեռք առնում կառավարութիւնը՝ արտասահմանեան մրցութեան դէմ, թէ ինչպէս էր հռոմէական սենատը հացեղէնի գները նշանակում, թէ ինչպէս էին հեռատես անհատները ընդդիմանում՝ դէպի մեծ քաղաքները գաղթելու հոսանքին, և ամեն ջանք գործ դնում՝ գիւղական դասակարգը իր արժանի բարձր դիրքի վրա դնելու: Զէ որ մեր ժամանակակից գիւղասէրին էլ պիտի բաւականութիւն պատճառէ այն նշանաւոր խօսքը, որ ասում էր քաղաքագէտ Կատօնը հողագործութեան մասին, թէ «այդ կոչումը ամենաբարոյական և ամենախաղաղասէր կոչումն է, և այն մարդիկ, որ հողագործութեամբ են զբաղւում, հազիւ են վատ մտածում»:

Ես նույնպէս չունեմ այսօրեղ աւանդել գիւղատնտեսութեան պատմութիւնը, այլ կ'ամենում էի միայն թուղցիկ գաղափար տալ նրա անցեալի մասին:

Ես ընդունում եմ, որ պատմութիւնը նեղօկայի ուսուցիչն է: Բայց այդ անհերքելի ճշմարտութիւնը չէ կազմում այսօր իմ ընտրած նիւթը: Իմ նպատակն է լուսարանել միայն այն հարցը, թէ որքան անհրաժեշտ է մեր ժամանակ յատուկ գիւղատնտեսական կրթութիւնը: Սակայն գիւղական տնտեսութեան ժամանակակից պայմանները ուղիղ և հիմնաւոր հասկանալու համար հարկաւոր է գաղափար ունենալ թէ գիւղական տնտեսութեան անցեալ զարգացման և թէ առհասարակ կուլտուրայի պատմութեան մասին: Ընթերցողին շատ հեռու տանելու մրտադրութիւն չունեմ ես, միայն պիտի ներկայացնեմ նրա հոգեկան աչքերի առաջ միջնադարեան շրջանը, երբ խօսք լինել չէր կարող գիւղական տնտեսութեան էական առաջադիմութեան մասին: Միջակ ու մանր երկրագործը սահմանափակւած էր իր փոքրիկ հողաբաժնի շահագործութեան շրջանում և իր ոյժն ու ժամանակը շատ անգամ գործ էր գնում իրաւատէր կալւածատիրօջ օգտին: Այսպիսով կաշկանդւած էր գիւղատնտեսական արդիւնաբերութեան ազատ զարգացման գործը, և ուրեմն փակւած էր ժողովրդի նիւթական ապահովութեան վստաւոր

աղբիւրներէյ մէկը: Գիւղատնտեսական ամբողջ գործառնութիւնը այդօրինակ պայմանների շրնորհիւ դարձել էր խիստ միատեսակ ու շինովի: Եւ թէ ինչու գիւղական տնտեսութիւնը մնաց միևնոյն անշարժ դրութեան մէջ համարեա մի ամբողջ հազարամեակի ընթացքում, այսինքն Կարլ Մեծի օրերից մինչև 19-րդ դարի սկիզբները: Բնական է, որ այսպիսի ճնշման տակ գտնւած միջակ ու մանր գիւղացիութիւնը աւելի ու աւելի բուռն եռանդով տենչում էր գէպի ազատութիւն: Վերջապէս դանակը ոսկորին հասաւ, և կապանքները խորտակւեցին: Հեռանալն այն եղաւ, որ հողային հին իրաւունքը վերացւեց, կտամ թէ օրէնքներ հրատարակւեցան հողերի յետ գնելու կամ նոր հողաբաժանութեան մասին: Եւ այդ ծրագիրները իրականացան տասնութերորդ դարի վերջերում ու տասնիններորդի սկիզբներում: Եւ այսպէս խորտակւեցին այն կապանքները, որոնք արդելը էին լինում գիւղական տնտեսութեան գործի զարգացման, և ճանապարհը հարթւեց նրա առաջադիմութեան համար: Գիւղատնտեսութեան ասպարիզում թաղնւած ոյժերը մօտ եկան և նպաստեցին նրան՝ մասամբ որպէս գործնական աշխատաւորներ, մասամբ էլ որպէս գիտական հետազոտողներ: Հողից ստացւող արդիւնքը, նախկին ժամանակների հետ համեմատած, գորեղ կերպով աճեց, և այս պատճառով սաստիկ բարձրացաւ

հողաբաժինները գինն ու կապալը: Հողատէրերն ու կապալառուներն ստիպւած եղան կրկնակի ջանքեր գործ դնել, որ կարողանան ըստ կարելոյն աւելի շահ ստանալ: Ներքին մրցութեան վրա աւելացաւ արտասահմանեան մըրցումը, որ անընդհատ զարգանող հաղորդակցական միջոցների հետեանքն էր: Գոյութեան այս ջերմ կուռի մէջ բնական է, որ իր շահը հասկացող գիւղատնտեսը ձգտում էր աւելի խորը ըմբռնել հողի մշակութեան հետ կապ ունեցող բնական երևոյթները. ահա թէ ինչու մեր ժամանակում այնպէս արագ զարգացաւ երկրագործական գիտութիւնը: Առաջ եկան նորանոր մեքինաներ ու գործիքներ: Երկրագործը տեսաւ, թէ ինչպէս տնտեսութեան միւս ասպարէզներում (օրինակ. վաճառականութեան, արհեստի, ճարտարապետութեան) մասնագիտական դպրոցներ են հիմնում և ինքն էլ ըմբռնեց իր մասնաւոր գիւղատնտեսական ուսումնարանների անհրաժեշտութիւնը:

Գիւղատնտեսական առաջին դպրոցը հիմնւեց Ռուսաստանում, 1793 թւին, Պաւ I կայսրի օրով, բայց տարաբախտաբար շուտով փակւեց: Վաթսունական թւականներին բացւեցին Պետրոսեան ճեմարանը, Նովո-Ալէքսանդրեան ինստիտուտը, և մի գիւղատնտեսական բաժին՝ Բիզայի պօլիտեխնիկումին կից: 1863 թւին բացւեց Պետերբուրգում մի գիւղատնտեսական

ինստիտուտ. սա էլ իր գոյութիւնը պահեց մինչև 1880 թիւը: 1870 թւին Մոսկովայի ինստիտուտը բացւեցին մի շարք գիւղատնտեսական դպրոցներ՝ վեցամեայ դասընթացով: Ներկայումս Ռուսաստանում գոյութիւն ունեն 2 ինստիտուտ (Մոսկուայի գիւղատնտեսականը, որ 1894 թւին առաջ եկաւ փակւած Պետրոսեան ճեմարանից, և Նովո-Ալէքսանդրեանը), մի բանի գիւղատնտեսական բաժիններ՝ պօլիտեխնիկումների կից, ինչպէս օրինակ Բիզայում, Կիևում և Վարշավայում և այլն: Գիւղատնտեսական միջին դպրոցների թիւը մօտ 30 է. բացի այդ, մի բանիսն էլ կան բնալական դպրոցներին կից: Իսկ տարրական գիւղատնտեսական դպրոցները 100-ից աւելի են: Առհասարակ Ռուսաստանում 1793-ից սկսած, գիւղատնտեսական ուսումնարանների թիւը անընդհատ աճում է, ապացոյց, որ իրական պահանջ կայ: Վերջերս հիմնւած գիւղատնտեսական դպրոցների սկզբնապատճառը իրանք գիւղատնտեսական շրջաններն են եղել. ուրեմն գիւղական տնտեսութեան ասպարիզում արդէն ըմբռնել են, որ ժողովրդական դպրոցների տւած սոսկ ընդհանուր կրթութիւնը միանգամայն անբաւարար է: Անշուշտ այդ դպրոցներն էլ իրանց որոշ նշանակութիւնը ունեն, սակայն սրանք հնարաւորութիւն չունեն՝ սովորցնելու գիւղացու գաւակներին այն անհրաժեշտ տնտեսական գիտելիքները, որ նրանք յե-

տաղայում դառնան գիտուն ու բանիմաց աշխատաւորներ՝ գիւղական տնտեսութեան պատասխանատու ասպարիգում:

Ի հարկէ, երիտասարդ գիւղացին իր հօրից ու պապից էլ ստանում է որոշ տեղեկութիւններ հողի մշակութեան և առհասարակ գիւղական տնտեսութեան մասին. իւրաքանչիւր գիւղացի, առանց մասնաւոր ուսում առնելու էլ ունի որոշ հմտութիւն իր գործի մէջ: Այնուամենայնիւ այդ բոլորը դեռ շատ քիչ է և միանգամայն անբաւարար այն մարդու համար, որը կը կամենար բառի ժամանակակից հասկացողութեամբ գիւղական տնտեսութեամբ պարապել: Գիւղական տնտեսութեան ասպարիգում այժմ առաջ են եկել արդիւնաբերական նորանոր միջոցներ, օրինակ հէնց հողի պարարտացնելու կամ անասուններին սնուցանելու գործի մէջ. մեքենաներ են հնարւել, որոնց մասին նախկէն գիւղացին ոչ մի գաղափար չէ ունեցել և որոնցից միմիայն այն մարդը կարող է օգտւել, ով պատշաճ մասնագիտական կրթութիւն է ստացել և կանգնած է ժամանակի բարձրութեան վրա: Նոյնիսկ այն գիւղացի երիտասարդը, որ հասկանում է տնտեսական նոր ձեւերի նշանակութիւնը և կամենում է խելացի հիմունքների վրա դնել իր տնտեսութիւնը, կը շփոթւի տնտեսական նորամուծութիւնների առաջ, եթէ ինքը բաւարար գիւղատնտեսական կրթութիւն

չէ ստացել: Նա միայն տատանւելով կը ձեռնարկէ բարեփոխութիւնների գործին, չետ կը մնայ ուրիշներէ, կամ թէ մի շարք անյաջող փորձեր անելով յուսախաբ կը լինի, բանի որ ինքը միմիայն կոյր ընդօրինակող է, և չէ կարողանալով պատշաճ փոփոխութեան ենթարկել նորամուծութիւնները, յարմարեցնելով իր սեփական առանձնակի հանգամանքներին: Եթէ երկրագործը չգիտէ, թէ այս ու այն հունձը ինչ նիւթեր է խլում նրա հողից և ո՞ր քանակութեամբ, ապա նա ինչպէս պիտի վերականգնէ իր հողի կորուստը, ինչպէս պիտի վերադարձնէ գետնին ճոյն նիւթերը: Նա հեշտութեամբ չի ըմբռնիլ, թէ պարարտացման ո՞ր եղանակն է աւելի կարեւոր, և դժւարութեամբ կը համաձայնի դրամ վճարել արհեստական պարարտացման պիտանի նիւթերին, որոնց յատկութիւնները հասկանալի չեն նրա համար, և ինքը բոլորովին չգիտէ, թէ ինչ է լինելու նրանց ազդեցութիւնը: Վերջապէս եթէ գիւղացին լաւ չէ ըմբռնում իր արտի բնաւորութիւնը, պիտի երկիւղ կրէ, որ պարարտացնելուց անմիջապէս յետոյ տեղացող գօրեղ անձրերը կարող է քշել — տանել թանգագին նիւթը և այսպիսով գէրօյի հաւասարացնել նրա գործ դրած աշխատանքը: Գիւղացին չէ կարող նպատակայարմար կերպով կազմակերպել իր փթիրանոցը և կանոնաւոր ուշադրութիւն դարձնել պարարտացնելու գործի

վրա, եթէ նա պարզ չգիտէ, թէ ինչու փթիրը
պիտի հաւասարապէս շերտաւորւած լինի, ամուր
թուփ արած և ժամանակ առ ժամանակ պիտի
թացացնէր։ Որքան անվստահ կը լինի նա՝
անասուններին սնուցանելու գործի մէջ, եթէ
որոշ չգիտէ, թէ ինչ նիւթերից է բաղկացած
անասնի օրգանիզմը, ո՞ր նիւթերից և ո՞ր քա-
նակութեամբ անհրաժեշտ են ընտանի կենդա-
նիկների սննդի համար, կամ թէ այս ու այն
սնունդը ինչ ուղղութեամբ է ազդում՝ արդեօր
կաթն է առատացնում, թէ ճարպը, թէ կենդա-
նու ֆիզիկական ոյժը։ Ո՞վ է տեսել, որ մեր
գիւղացին մի կանօնաւոր հաշւարարութիւն ու-
նենայ իր տնտեսութեան մէջ. սակայն հաշիւը
տնտեսութեան ոգին է, և առանց հաշիւների
կատարող տնտեսութիւնը միշտ ենթակայ կը
լինի մեծ ու փոքր սխալանքների և չէ կարող
վնասներից խուսափել։ Գիւղացուն մեծ վնաս
են հասցնում զանազան միջատներն ու պարա-
զիտները, որոնք կատարեալ պատուհաս են
դարձել թէ բոյսերի և թէ անասունների համար.
անհրաժեշտ է մաքառել սրանց դէմ, բայց արի
ու տես, որ գիւղացին յօժարութեամբ յանձն չէ
առնում այդ գործը, և եթէ յանձն էլ առնի, չի
կարող յաջողութեամբ կռիւ մղել, քանի զեռ իր
համար պարզ չէ այս չնչին օրգանիզմների էու-
թիւնն ու կեանքը։ Յաճախ գիւղացիք մինչև
անգամ նախապաշարւած են լինում վնասակար

օրգանիզմների բնաջինջ սնելու սովորութեան
դէմ։ Այդ տխուր զրութեանը վերջ կը տալ միայն
գիւղատնտեսական կրթութիւնը։ Խօսքս պարզե-
լու համար կը բերեմ մի շօշափելի փաստ։
Յայտնի է, թէ ինչ աւերածներ է անում ֆիլօկ-
սերա կոչւած պարագիտը խաղողի այգիներում։
Գերմանիայում սրա վերաբերմամբ խիստ օրէն-
ներ են հրատարակւած. օրինակ, Հէսսէնում օ-
րէնքը այնքան խիստ է, որ ոչ ոք իրաւունք
չունի այգի տնկելու՝ առանց նախապէս իրա-
ւունք ստանալու կառավարութիւնից, և եթէ
մէկը այս օրէնքի դէմ մեղանշեց, նրա տնկած
այգին տակնուվրա կանեն և ախտահանութեան
կենթարկեն տիրօջ հաշիւին։ Մի ժամանակ ա-
մենքը զանգատուում էին այսպիսի զրութեան
դէմ, բայց երբ ազգաբնակչութիւնը, գիւղատն-
տեսական կրթութիւն ստանալով, ըմբռնեց յի-
շիալ պարագիտի բազմաճառ զարհուրելի բն-
դունակչութիւնը, այլևս ոչ ոքի մտքով չէ անց-
նում խիստ օրէնքների բնդդէմ լինել։ Նւ ահա
ներկայումս Հէսսէնում ֆիլօկսերայի պատճա-
ռած վնասը հարիւր անգամ քիչ է, քան թէ
ուրիշ տեղերում, օրինակ Էլզաս-Լոտարինգիա-
յում։ Կրկնում եմ, որ այս բանը հնարաւոր զար-
ձառ, որովհետև ազգաբնակչութիւնը զազափար
ստացաւ պարագիտի կեանքի մասին և յօժա-
րութեամբ ենթարկեց օրէնքի խիստ պահանջ-
ներին։

Վերջապէս երիտասարդ գիւղականը կարող է արդեօք հետեւել՝ անընդհատ զարգանող գիւղատնտեսական գրականութեան, եթէ նա չունի համապատասխան տարրական կրթութիւն: Մենք կարող ենք անթիւ օրինակներ բերել՝ ցոյց տալու համար, որ գործնական աշխատանքը և գիւղական տնտեսութիւնը պիտի ձեռք ձեռքի տւած առաջ գնան, եթէ մենք կամենում ենք բարձր գրութեան հասնել: Կրթութիւնը ոյժ է ներշնչում, և միայն այն մարդը կարող է գիտակցական քայլեր անել տնտեսական աշխարհում, որը ձեռք է բերել հիմնաւոր գիւղատնտեսական կրթութիւն: Նա միայն կիմանայ, թէ ինչու է ինքն այսպէս կամ այնպէս գործում, ով ըմբռնում է պատճառի ու հետեւանքի ներքին կապը, և ճիշտ գիտէ, որ այս ու այն գործողութիւնը անպատճառ այս ու այն որոշ հետեւանքը կունենայ: Նա միայն կը կարողանայ նախազգուշանալ վնասակար հետեւանքներից և չի ենթարկուի անախորժ փորձանքների: Երիտասարդ գիւղացու մտածողական ու զատողական ընդունակութիւնները պիտի զարգանան, և այդ բանը հնարաւոր է միայն այն դէպքում, երբ նա, բացի մի լաւ ընդհանուր կրթութիւնից, կը ստանայ համապատասխան մասնագիտական կրթութիւն, առանց որի դժւար է, նոյնիսկ անհնարին է պարագել գիւղատնտեսութեամբ՝ այս բառի ժամանակակից հասկա-

ցողութեամբ: Մեր ժամանակ, երբ ազգաբնակչութիւնը խտացել է ու ճանապարհների հարողակցութիւնը զարգացել, անհրաժեշտ է, որ տնտեսութիւնը լինի ինտենսիւ, այսինքն ըստ կարելոյն շատ բերք տուող, թէև շատ էլ կապիտալ պահանջող: Մրա համար հարկաւոր է ոչ միայն դրամ, այսինքն նիւթական կապիտալ, այլև անհրաժեշտ է մտաւոր կապիտալ, որ է մասնաւոր գիւղատնտեսական կրթութիւն: Եթէ մի երիտասարդ, ժողովրդական տարրական դպրոցից բաց ուրիշ դպրոցի երես չէ տեսել, հազիւ թէ կարողանայ լրացնել այս պակասը ինքնուսուցմամբ: Պատահել են բացառիկ անհատներ, որոնք ինքնակրթութեամբ փորրիշատէ լրացրել են այդ պակասը, բայց սրանք կը պատմեն ձեզ, թէ ինչ մեծ տանջանք է ներկայացնում ուսանելու այդ եղանակը: Իսկ հեշտութեամբ, առանց չարչարելու կարելի է սովորել միմիայն մի բանիմաց ուսուցչի առաջնորդութեամբ, երբ սա ձեռքի տակ ունի դասատուութեան հարկաւոր միջոցները, ի միջի այլոց մի պատշաճաւոր փորձնական հողաբաժին:

Մի ժամանակ յաճախ պատահում էր, որ գիւղացու որդին, նպատակ ունենալով ապագայում շարունակել հօր գրադմունքը, և այժմից կամենալով գիտականօրէն պատրաստուել, մըտնում էր կլասիկական գիմնագիտ կամ ընչալական դպրոց: Ներկայումս այսպիսի քայլը խելա-

ցի չի համարել: Թէև ամեն մի ուսում իր սրտը նշանակութիւնն ունի, սակայն հարց է ծագում, թէ արդեօք ձեր սովորածը որևէ զրական արդիւնք ունենալու է երբեք: Եթէր երկրագործի ինչին է պէտք հին, մեռած լեզուների բերականութիւնը, որ նա սովորում է կլասիկական գիմնազիայում, մինչդեռ նա չէ կարող կարգին որոշել իր անասունների սննդի քանակը, չէ բուրդնում, թէ ինչ ու ինչ նիւթեր պէտք է ձեռք բերել, որպէսզի ձմեռը կենդանիները սովամահ չլինին: Կամ թէ զիւղացու ինչին է պէտք բէալականում վայրիվերոյ սովորած ֆրանսերէնն ու գերմաներէնը: Նա ուսումնասիրում է ոտանաւորների տղաշափութեան արհեստը, բայց չէ կառողանում չափել իբ արտը, որոշել հողի կազմածքը, իր ձիու տարիքը, կովի կաթնատուութեան աստիճանն և զնահատել խոզի չազանալու ընդունակութիւնը: Եւ ժամ ուշ դարձրէք այն առարկաների վրա, որ անցնում են գիւղատնտեսական դպրոցներում. հողագործութիւն, երկրագործութիւն, հողի պարարտացման եղանակները, այգեբանութիւն, անասնապահութիւն, կաթնատնտեսութիւն, անասնաբուժութիւն, բանջարացանութիւն, այգեբանութիւն, գինեգործութիւն և այլն— հէնց այդ անունները պարզապէս չեն ցոյց տալիս այդ առարկաների օգտակարութիւնը. սրանցից զորն է աւելորդ մի հողագործի համար: Հեռու գնացած կը լինէինք

մենք, եթէ սկսէինք այստեղ մի առ մի ցոյց տալ, թէ յիշեալ առարկաներից իւրաքանչիւրը որքան սերտ կերպով կապւած է գործնական աշխատանքի հետ: Աւելացնենք, որ բնական գիտութիւնների բովանդակութիւնից էլ ընտրում են այն մասերը, որոնք կազմում են այս ու այն գործնական գիտութեան հիմքը, թէև բոլոր բնական գիտութիւններն էլ պլտանի են՝ զիտելու, դատելու, ստածելու ընդունակութիւնները զարգացնելու համար: Պարարտացման գործը անհասկանալի կը լինէր առանց տարրական խիմիայի. բուսագիտութիւնը կազմում է տնկարանութեան ու այգեբանութեան հիմքը. կենդանաբանութեան վրա են հիմնած անասնապահութիւնն ու անասնաբուժութիւնը: Դործիքների ու մեքենաների գիտութիւնն ու երկրագործութիւնը դժւար է առանց ֆիզիկայի: Նոյն խոկ այն առարկաւերը որոնք ըստ երևոյթին ընդհանուր կրթութիւն են տալիս, գիւղատնտեսական դպրոցներում պիտի սահմանափակւած լինեն մասնագիտական նպատակներով: Ինչ վերաբերում է հայերէնին ու ռուսերէնին՝ պէտք է աշխատել, որ աշակերտները մանաւանդ հմուտ լինեն բերանացի ու զրաւոր արտայայտութեան մէջ: Այժմ երկրագործը շատ աւելի զրաւոր յարաբերութիւններ ունի, քան թէ առաջւայ ժամանակներում. նա պիտի կարողանայ կանօնաւոր նամակներ գրել և գանազան պայմանալորդ-

թեր կազմել. նոյնիսկ ձեռագրի գեղեցկութիւնը նշանակութիւն ունի նրա համար: Եւ եթէ գրագրութեան մէջ գիւղացին պիտի վաճառականից յետ չը մնայ, որքան առաւել պիտի հետեւէ նրան կանօնաւոր հաշւապահութեան մէջ: Թւարանութիւնը անցնում են բոլոր դպրոցներում, բայց գիւղատնտեսական դպրոցներում պէտք է թւարանական խնդիրների նիւթը գլխաւորապէս վերցնել գիւղատնտեսական կեանքից: Աշխարհագրութիւնը պիտի սովորցնէ երիտասարդ հողագործին՝ բացի իր հարազատ հայրենիքից գաղափար ունենալ մրցակից երկրների և նոյնպէս հաղորդակցութեան ճանապարհների մասին: Երկրաչափութեան ու գետնաչափութեան միջոցով նա սովորում է գնահատել տարածութիւնները, ժակերեւոյթները, և հարկաւոր ժամանակ հոգերը որոշ բաժինների վերածել: Նկարչութիւնը ոչ միայն գեղարվեստական ճաշակ է զարգացնում, այլև սովորցնում է զծագրել գործիքներ ու մեքենաներ, կազմել զանազան շէնքերի յատուկագծեր և այլն: Նոյնիսկ էկսկուրսիաները, որոնք բնականաբար շատ արժէքաւոր բաներ կարող են սովորցնել, այն էլ մի տեսակ խաղալով ու զւարճացնելով, պիտի իրօք այնպէս ծրագրւած լինեն, որ մասնակցողները այցելեն՝ հողատնտեսութեան համար կարևորութիւն ունեցող տեխնիկական հիմնարկութիւններ, կալուածքներ, ցույցահանդէսներ և այլն: Իւրաքան-

չիւր առարկայից աշակերտը պիտի վերցնէ միայն այն, ինչոր իզուր բեռը չի դառնալու նրա համար, այլ յետագայ գործնական կեանքում, մի արդիւնաւետ ցանքսի նման, բերելու է իր շահը, այսպէս ասած՝ պսպղուն ոսկու որոշ քանակութիւն—չէ՞՞ր իւրաքանչիւր տնտեսական գործունէութեան անմիջական նպատակը ոսկին է: Ուրեմն ինչ մեծ բան է, ծախսել մի փոքրիկ կապիտալ՝ գիւղատնտեսական դպրոցում ուսանելու համար, քանի որ յետագայում նա յետ է ստացելու տասնապատիկ տոկոսներով: «Գիտութիւնը և բանիմացութիւնը մի գորութիւն է, որ գուտ փողից էլ աւելի գին ունի»: Խելացի է արդեօք այն գիւղացի հայրը, որը կարծում է, թէ աւելի լաւ է մի փոքրիկ գումար յետաձգել իր որդու համար, քան թէ այդ գումարը ծախսելով, գիւղատնտեսական կրթութիւն տալ նրան: Եւ ո՞ր հայրը կամ խնամակալը կարող է հանգստացնել իր խիղճը մտածելով՝ «Ես ինքս մասնագիտական ուսում չեմ ստացել, հետեալէս իմ որդին էլ կարիք չունի»: Եթէ համոզւած լինէինք, որ ապագայում գիւղատնտեսութիւնը արևս նոր քայլեր չէ անելու, գուցէ կարելի էր թոյլ տալ, որ գիւղատնտեսութեան ուսուցումն էլ կարող է կանգ առնել. բայց միթէ հնարաւոր է այդ: Լինում են նոյնպէս ծնողներ, որոնք ասում են՝ «Մենք չենք կարող դպրոց ուղարկել չմեր սրբուն, որսվնետե

նա արդէն աշխատող ձեռք է և մեզ օգնում է. առանց նրա մենք չենք կարող կատարել բոլոր գործը, թէկուզ մի բանի ձմեռայ ընթացքում: Սակայն չէ որ այդ ծնողները զրկած էին իրանց որդու «ձեռքից», երբ նա դու անշարժահաս էր: Մեր կարծիքով, նոյնիսկ սուղ միջոցներ ունեցող ծնողները պիտի ոչինչ ջանք չը խնայեն՝ իրանց որդուն լաւ պատրաստելու համար. այդ նրանց բարոյական պարտաւորութիւնն է: Չառ հողագործներ կան այսօր, որոնք ցաւելով են խոստովանում, որ իրանք ուղղակի շւարած են ժամանակակից նորամուծութիւնների առաջ, և այդ բանը կրթութեան բացակայութեան հետեանքն է: Սրանց ջահիլ օրերը ապարդիւն են անցել. ո՞վ է մեղաւոր, իրանք թէ ծնողները՝ այդ երկրորդական հարց է: Ուրեմն, ընթերցող, աշխատեցէք տալ ձեր որդիներին՝ կեանքի մէջ կռիւ մղելու լաւագոյն միջոցը — մի հիմնաւոր, մասնագիտական կրթութիւն, որը բոլոր նիւթական դանձերից աւելի արժէք ունի. դանձը կարող է ցեցի ու ժանդի կերակուր դառնալ, կամ թէ գողերի ձեռքն ընկնել, իսկ մտաւոր կապիտալը կը մնայ և միշտ էլ շահ կը բերէ: Եթէ դուք որոշէք մասնագիտական կրթութիւն տալ ձեր որդուն, ապա արեւք այդ բանը առանց ուշացնելու, հէնց որ նրան արձակեցին տարրական դպրոցից. առայժմ նա չի մտածիլ, թէ իր աշակերտական տարեշրջանը անցած է,

նա դեռ չէ ընտելացել գործնական կեանքի նիստ ու կացին. դեռ չի շարունակ ընթերցանութեան գիրքը, դեռ չի արհամարել գրելն ու կարգալը, նա դեռ արժէք է տալիս իր սովորածներին և տրամադիր չէ յետադիմելու. չէոր նա էլ, ինչպէս աճեն ժարդ, ունի իր որոշ փառասիրութիւնը: Եթէ մի հայր լուրջ կերպով կամենայ հիմնական կրթութիւն տալ իր որդուն, միջոցները գետնի տակից էլ կը գտնի, հանգամանքները կը սկսեն յարմարել նրա վճռական կամքին: Նոյնպէս թող ոչ մի հայր չըկարծէ, թէ դպրոցական տարեշրջանը կը սառեցնի իր որդուն գործնական աշխատանքից: Երկրագործական դպրոցում նա կարող է թէ ուսանել և թէ կան դպրոցում նա կարող է թէ ուսանել և թէ գործնական աշխատանքներով զբաղել, թերեւս եղանակներով: Կամ թէ, չէ որ ձմենորագոյն եղանակներով կրթութեան համար ռային ուսումնարաններում կրթութեան համար յատկացնում են գործազուրկ ամիսները, և ամառը կարող է աշակերտը կրկին գործնական աշխատանքներին նւիրել: Եւ որքան նպաստաւոր ներգործութիւն կանի երիտասարդ զիւղատնտեսի կրթութեան ու դաստիարակութեան ընթացքի վրա՝ աշխարհ տեսնելը. որքան անհրաժեշտ է այս բանը նրա աշխարհայեացքի ու մտաւոր հօրիզոնի ընդարձակման վրա, մանաւանդ որ նրա ապագայ գործունէութիւնը այն տեսակի է, որ ինքը հազիւ է կարողանալու տունուտեղից հեռանալ:

Ինտէլլիգէնցիան և հասարակութեան ղեկավար շրջանները պիտի չը բաւականանան միմիայն գիւղատնտեսական դպրոցների հիմքը դնելով, այլև պիտի աշխատեն զրբեր պատրաստել՝ մասնագէտների ձեռքով, պիտի ոչ մի ծախս չը խնայեն՝ դպրոցներին մատակարարելու համար լաւ շէնքեր, պիտանի ուսուցիչներ, բազմատեսակ դիտողական միջոցներ, զրադարաններ, փորձնական դաշտեր, և այսպիսով պիտի օգնութեան գան գիւղական համայնքներին, որոնք ճիշտ էն ծանր հարկերի տակ: Սա բարոյական պարտականութիւն է. դպրոցների դասավճարը բնականաբար աննշան պիտի լինի: Դասագրքերը պիտի գումարով ձեռք բերեն, որպէսզի ծախսը հասնի մինիմումի: Միջոցներէն դուրկ աշակերտներին պէտք է ստիպենդիա տալ, որ յետ չը մնան դպրոցից: Եւ այս բոլորից յետոյ մնում է, որ գիւղացին երախտապարտ սրտով օգտւի դէպքից և իր որդիներին ուղարկի գիւղատնտեսական դպրոց, որպէսզի հնարաւորին չափ շահերը բոս կաշելոյն շահ բան ուղարկեն՝ իրանց կոշմանը վերաբերեալ, և այսպիսով բարդաւածէ մեր երկրի տնտեսութիւնը՝ յօգուտ անհատի ու հայրենիքի:

Իմ ընտրած նիւթը այստեղ խկապէս կարող էր սպառուած համարուել: Բայց ես կամենում եմ համառօտ կերպով մի գօրեզ փաստ ներկայացնել ընթերցողի առաջ, մի ապացոյց տալ

այն մասին, թէ ինչ կարող է անել ինտէլլիգէնցիան, եթէ բարի կամք ունենայ: Օրինակը պիտի վերցնեմ ոչ թէ լայնատարած Ռուսաստանից, այլ մի փոքրիկ երկրից, խօսքս Դանիային է վերաբերում, որի ներկայ գիւղատնտեսական դրութիւնը կարող է իղէալ լինել իւրաքանչիւր ժողովրդի համար:

Դանիան մի շատ փոքրիկ պետութիւն է, ոչ աւելի մեծ, քան Ռուսաստանի որեւէ մի նահանգը: Ազգաբնակչութեան թիւն է ընդամենը 2½ միլիօն: «Պատիկ է, բայց չստիկ է», ասում է առածը: Սա մի գիւղական դրախտ է: Մի երկիր, ուր հազիւ կը գտնէք մեծ քաղաքներ, բայց շատ ու շատ կը գտնէք գիւղական հարուստ տներ: Մի երկիր, ուր երկրագործութիւնը, անասնապահութիւնը, թռչնապահութիւնը օրինական չիմբերի վրա է դրած: Եղջիւրաւոր կենդանիների թիւը հասնում է 2½ միլիօնի: Իւրաքանչիւր տարի 5 միլիօն փութ իւղ է արտահանում Անգլիա, և այդ իւղը Անգլիայում ամենաբարձր է համարում և ամենաբարձր գրնով ծախւում: Միս ու մսացու կենդանիներ արտահանում է Դանիայից 20 միլիօն բուբու, իսկ ձու՝ աւելի քան 2 միլիօն բուբու: Վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս, որ իւրաքանչիւր դանիացի միջին հաշւով ունի խնայողական գանձարաններում 135 բուբու, մինչդեռ Ֆրանսիայում այդ թիւը հասնում է 40 բուբու, իսկ

Ռուսաստանում միմիայն 7 բուլբուլ: Ուրեմն զանիացին լեռնաձկնում է սև օրւաւ համար $3\frac{1}{2}$ անգամ աւելի քան ֆրանսիացին, և 20 անգամ աւելի քան ռուսաստանցին: Դանիայի ազգաբնակութիւնը փոքր է ռուսականից 52 անգամ, բայց նրանից հարուստ է 22 անգամ: Եւ այդ բոլոր հարստութիւնը գիգել է դանիական գիւղացին իր հողի մշակութեամբ, իր հալալ աշխատանքով:

Եւ ումից պիտի օրինակ վերցնէ մեր խաւար, աղքատ, քաղցած, կիսակենդան գիւղացին, եթէ ոչ դանիական գիւղացուց: Վերջինս կուշտ է և ապահով, իսկ մեր գիւղացին ոչ միայն գուրկ է մարդավայել ապրուստից, այլև չը գիտէ, թէ ինչպէս պիտի երբեք հասնէ նրան, և իսկի չի էլ հաւատում, որ գիւղացու համար հնաբաւոր է կարգին ապրուստը: Ուստի անհրաժեշտ է՝ ակներև շոշափելի փաստերով համոզել նրան, հարկաւոր է ներշնչել գիւղացուն, որ հողը ոչ թէ խորթ, այլ հարազատ մայր է, որ այդ բանը առասպել չէ, այլ անհերքելի ճշմարտութիւն է, այն ժամանակ նա ինքը կը ցանկանայ իմանալ, թէ ինչ ճանապարհով են առաջ գնում ուրիշները, և ինքն էլ կը գնայ նոյն ուղղութեամբ: Բաւական չէ աւանդել գիւղացուն գիւղատնտեսական գիտութիւնը, այլ պէտք է նրա սրտում հաւատ դարթեցնել գէպի այդ գիտութիւնը, որպէսզի նա շիտակցէ այդ գի-

տութեան անհրաժեշտութիւնը: Հարկաւոր է փոքր ինչ ինքնափստահութիւն ներշնչել նրան, հասկացնել, որ գիւղացիութիւնը պիտի իր ոտների վրա ամուր կանգնի, ինչպէս կանգնած են Դանիայի, Նոր-Ջէլանդիայի և Կանադայի գիւղացիութիւնները: Մեր կրթւած գիւղատնտեսները այնքան էլ ծանրաբեռնւած չեն, որ չը կարողանան դժբաղդ գիւղացուն ղեկավարել: Երբ վերջիններս կը տեսնեն, թէ ինչ հրաշքներ է գործում դաշտերի բարեւաւած մշակութիւնը, թէ ինչ նշանակութիւն ունի արհեստական պալատացումը, ինչպէս կարելի է ընկերութիւններ ու մատչելի վարկ կազմակերպել, իրանք էլ կաշխատեն նմանել: Եկել է ժամանակը ըմբռնելու, որ եթէ գիւղացին, ինչպէս և ամբողջ աշխատաւոր ժողովուրդը կրթւի, նա աւելի մեծ արդիւնք կը բերէ ընդհանրութեան համար: Գիւղացին ու կալածատէրը, ինչպէս և պաշտօնեան ու բանուորը, փաստաբանն ու վաճառականը, գրողն ու գեղարեստագէտը—հաւասար իրաւունք ունին՝ կուլտուրական բոլոր բարիքներին մասնակցելու:

Անհրաժեշտ է որ ժողովուրդը կանգնի իր սեպհական ոտներէ վրա, չը ճիւլի հոգսերի տակ, պէտք է որ աշխատաւորը հասկանայ գիտութեան արժէքը և կարողանայ ձեռք բերել նրան առանց մեծ դժուարութեան: Վերջապէս ամենաառողջ միտքը, կառու խնդիրը, պահանջում է թէ

վաճառականից, թէ գործարանատիրոջից, թէ կալածատէրից, որ գիւղացին չը մնայ այլևս «հանգամանքների խաղալիք», որպէս մի կոպիտ լաւնորական կոյր ոյժ, այլ դառնայ հողի ու մարգի, հացի ու իւղի, գիտակից, բանիմաց գիւղաբնակչութիւնը ու ստեղծագործողը:

Բայց անցնենք Դանիայի օրինակին:

Դանիայի տնտեսական վերածնութեան շրջանը սկսեց 1864 թվին, մի անյաջող պատերազմի վերջանալուց յետոյ, երբ երկիրը կորցրեց իր հողի նշանաւոր մասը և իր որդիներից շատերին: Վիշտը մեծ էր մանաւանդ այն պատճառով, որ այսպիսով Դանիան դարձել էր այլևս մի չնչին պետութիւն՝ եւրոպական հսկայ պետութիւնների շարքում: Դանիական ազգասէրի համար պարզ էր, որ Դանիան այժմ միմիայն մէկ միջոց ունի՝ իր նախկին դիրքը վերականգնելու համար—անհրաժեշտ է զարգացնել երկրի ներքին ոյժերը և այսպիսով կորուստը յետ ոտանալ: Երկրի աշխարհագրական դիրքը նպաստաւոր էր տնտեսական տեսակէտից: Պէտք է ծայրայեղ ջանքեր գործ դնել և բաշտքների առևտուրը վերակենդանացնել: Եւ իսկապէս, Կոպլենհագէն մայրաքաղաքի նաւադնացութիւնը հասցրին արտաքոյ կարգի զարգացման և ներկայումս էլ դեռ շարունակում են աշխատել նոյն ուղղութեամբ: Իսկ երկրի ներսում, դաշտավայրում, կարելի էր յոյս դնել միայն երկրա-

գործութեան վրա՝ այս պատճառով հարց ծագեց, թէ ինչպէս բարելաւել գիւղացու զրութիւնը: Ամբողջ ժողովուրդը սաստիկ ոգևորւած էր այս գաղափարով. բազմաթիւ ընկերութիւններ կազմեցին՝ բոլոր մեծ գիւղերում բարձր դպրոցներ բացելու համար: Դանիական գիւղացին խրացրել էր այն միտք, որ գիւղացու մշակութային բարձրութիւնը նրա անհատական առաջադիմութեան ամենավստահելի հիմնաքարն է եւ ապահով պատշաճութեամբ: Կառավարութիւնն էլ վաղօրօք կարողացաւ օգտուել ժողովրդի տարրերային ոգևորութիւնից՝ երկրի վերածնութեան նպաստելու համար: Նա նշանաւոր գումարներ յատկացրեց՝ աւելի բարձր ժողովրդական դպրոցներ հիմնելու և ամենից առաջ՝ լաւ ուսուցչական ոյժեր պատրաստելու համար: Փորրիկ պետութիւնը գործադրեց ժողովրդական դպրոցների վրա՝

1895—96	. . .	23,000	մարկ
1898—99	. . .	90,000	»
1902	. . .	110,000	»
1904	. . .	160,000	»

բոլորն էլ, իհարկէ, ընդհանրութեան հաշւին, մի գումար, որ յետագայում աւելի ևս աճեց:

Դանիայի ժողովրդական դպրոցները միջին տեղն են բռնում գերմանական գիւղական ուսումնարանների և Չինոպիւն գիւղատնտեսական դպրոցների մէջ: Բայց երկու բան առանձնապէս աչքի է ընկնում: Մի կողմից, շատ լուրջ

ուշադրութիւն են դարձնում բնապատմական կրթութեան վրա, յատկապէս շեշտելով գիւղական յարաբերութիւնները, առանց հեռանալու բնագիտական հիմունքից, և միաժամանակ՝ առանց ձգտելու հաւասարել բուն գիւղատնտեսական դպրոցների հետ: Միւս կողմից, աշակերտներին աւանդում են ընդհանուր կրթական առարկաներ, և ամեն բանից առաջ աշխատում են վառ պահել նրա սրտում հայրենիքի սէրը, ծանօթացնելով աշակերտներին նշանաւոր մարդկանց կենսադրութիւնների հետ: Ահա այն երկու գործօնները, որոնցով ժողովրդական դպրոցներում ներգործում են մատաղ սրտերի վրա: Դանիական գիւղատնտեսութեան ընդհանուր ծաղկման պատճառները տարբեր անձնաւորութիւններ, տարբեր տեղերում միաբերան նոյն խօսքերովն են բացատրում՝ «Դանիական ժողովուրդը պարսկական և այդ՝ 1864-ից սկսած գիւղական դպրոցների միջոցով ազգաբնակչութեան կրթական մակարդակի բարձրացման»:

Վերոյիշեալ գործունէութեան արդիւնքը շատ նշանաւոր եղաւ՝ ազգային վերածնութեան տեսակէտից: Արդիւնքը արտայայտւում է նախ և առաջ այն փաստի մէջ, որ Դանիան մեծ քանակութեան հայացրեց գիւղատնտեսական որոշ միջոցների արտահանութիւնը. սրանց թւին են պատկանում, ի միջի այլոց, իւրը ու ձուռն: Նոյն դրութիւնն է ներկայացնում խալի մսի արտա-

հանութիւնը: Դանիական ու գերմանական պայմանները համեմատելով գտնում ենք, որ Դանիան նոյնքան տոկոս ոչ—հողագործ ունի, որքան և Գերմանիան: Արդիւնահանական պայմանների տեսակէտից նոյնպէս Դանիան չէ զրտնում աւելի նպաստաւոր դրութեան մէջ, քան Գերմանիան: Նշուամենայնիւ շոշափելի կերպով գերազանցում է Գերմանիային՝ կարեւոր առարկաների արդիւնաբերութեան մէջ: 1903 թւին, Դանիան աւելի վաճառահանել է, իսկ Գերմանիան աւելի ներմուծել մարդագլուխ հաշւով՝

ԴԱՆԻԱՅԻ ՎԱՃԱՌԱՆՔԵՐԻ- ԹԵՆՆ ՄԻՆԱՑՈՒՄԸ:	ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՆԵՐՄՈՒԾՄԱՆ ԱՆՆԱՑՈՒՄԸ:
Իւր — 45 մարկ.	— 0,40 մարկ.
Ձու — 6 »	» 2,00 »
Խոզի միս 22 »	» 0,64 »
Գունար — 73 մարկ	— 3,04 մարկ

Դանիական գիւղացիները իրանք էլ հաւատացնում են, որ յիշեալ առարկաների արդիւնահանութիւնը վերջին տասնամեակներում սատիկ աճել է, և որ այդ աճումը պէտք է ամբողջովին վերադրել գիւղացու մտաւոր առաջադիմութեան, Մենք էլ, իհարկէ, կատարելապէս համաձայն ենք այն տիրապետող կարծիքի հետ, որ գիւղական ազգաբնակչութեան իմացականութեան բարձրացումը՝ արդիւնաբերական ոյժի կարեւորագոյն լծակն է: Դանիական գիւղատնտեսութեան բարդաւաճումը, ի միջի այլոց, ա-

պացուցանում է այն ճշմարտութիւնը, որ արգիւնաբերութիւնը ծաղկեցնելու գործի համար նշանակութիւն ունեն ոչ միայն խոշոր տնտեսութիւնները, այլև սովորական գիւղացի հողատէրը և առհասարակ ամբողջ գիւղացիութիւնը: Բացի այդ, դանիական գիւղը ապացուցեց, որ գիւղական դասակարգի իմացականութիւնը կարելի է բարձրացնել համեմատաբար հեշտ ճանապարհով՝ տալով գիւղացուն մի լրացուցիչ ուսում, ժողովրդական դպրոցի տւած տարրական կրթութիւնից յետոյ: Անհրաժեշտ չէ՝ բոլոր գիւղերը լցնել գիւղատնտեսական ուսումնաբաններով: Բաւական է, որ իւրաքանչիւր շրջան ունենայ մէկ կամ մի քանի ուսումնաբաններ, եթէ միայն հնարաւոր է բոլոր գիւղերում ունենալ կարգին սկզբնական դպրոցներ: Այստեղ խօսքը գուտ թէօրէթիքական անմարս գիտութեան մասին չէ, այլ այն հասուն պտուղների, որը դանիական պատրիստիզմը և նրա հետ միասին դանիական գիւղատնտեսութիւնը կեանքի կանաչ ծառից պոկում են:

Մեր երկրագործների համար գլխաւոր բանն այն է, որ տնտեսական մրցութեան ասպարիզում յետ շման ուրիշ երկիրներից, այլ առաջ գնան, օրինակ վերցնելով ուրիշներից, մանաւանդ Դանիայից: Հայ երկրագործները յաւ անուն ունեն իրանց օտար վիճակակիցների մէջ, թէ և իրապէս շատ են յետ մնացել: Նրանց գործը

պիտի լինի ուրեմն՝ անընդհատ առաջադիմելով աշակերտել այս բարի անունը, իսկ այդ բանը հնարաւոր է՝ գլխաւորապէս դպրոցներ հիմնելով:

Այս բոլորը ի նկատի առնելով պէտք է աշխատել, որ Գոգկասում մտցնւի կրթութեան պարտաւորիչ սիստեմը՝ գլխաւորապէս գիւղական լրացուցիչ դպրոցի ձևով: Ի հարկէ, այստեղ ու այնտեղ ուղեւորութիւն է նկատուում՝ բարձրացնելու գիւղատնտեսութեան իմացականութիւնը՝ լրացուցիչ ուսումնաբաններ հիմնելով: Բայց մեր երկրում գիւղական և թէ՛ առհասարակ, ուսումնաբանների գործը, դրած ոչ — պարտաւորիչ հիմունքի վրա, կարող է միայն դանդաղ զարգանալ, ուստի և չէ կարող աշագուծեամբ ներգործել ժողովրդի կրթութեան վրա, որպէս օրինակ Դերմանիայում Հէսսէնի շրջանի պարտաւորիչ լրացուցիչ դպրոցը, որին մենք պիտի նախանձենք և դէպի որը պիտի ձգտենք, եթէ կամենում ենք Գոգկասում գործի առաջնորդը լինել այդ ասպարիզում: Ի հարկէ, այդ էլ կլինի միայն այն դէպքում, եթէ կարողանանք գոհացուցիչ կերպով կազմակերպել լրացուցիչ ուսումնաբանները: Պրոլետսէան, նոյնիսկ իր գեղեցիկ նահանգներում (Նասսաուի և Քէյնլանդի) միայն այնտեղ է հասցրել, որ գոնէ առանձին համայնքների համար հնարաւոր դարձնէ՝ գիւղական լրացուցիչ ուսումնաբանների պարտաւորիչ յա-

ճախումը. և Պրուսիան գոնէ զասընթացքներ է հիմնում՝ զիւղական լրացուցիչ ուսումնարաններ, համար ուսուցիչներ պատրաստելու նպատակով: Հէսսէնի մասին աւելորդ չեմ համարում նկատել, որ աշխտեղ մեծ նշանակութիւն են տալիս այն բանին, որ նոյնիսկ հոգեւորականները անցած լինեն զիւղատեստեսական զասընթացքը որեւէ մասնագիտական զպրոցում: Պրուսիայում նոյնպէս հոգեւորականները մեծ հաճութեամբ են մասնակցում երկրագործական աշխատանքներին, և քաղաքատնտեսական խնդիրներին:

Տարաբազմաբար մեղանում զիւղական ազգաբնակչութիւնը ղեռ չէ հասկացել պարտաւորիչ կրթութեան նշանակութիւնը. միւս կողմից, այս ու այն շրջանում զանգառներ են լսում, ի՞նչ հողագործութիւնը գտնում է ճշգրտ ու լինած զրութեան մէջ, ուստի և զիւղական բանուորները ստիպւած են լինում մեծ թւով զաղթել ղէպի քաղաքները: Յաւով պէտք է նրկատել, որ այդ կորստաբեր «փախուստի» պատճառը զլիւսուրապէս անուղղակի կամ ուղղակի հարկերն են, որոնցով ծանրաբեռնուած է զիւղացին: Քանի որ ձայները բոլոր կողմերից են լսւում, պէտք է պատճառները բնիկ և աշխատել չարիքը ուղղել: Պիւղական զպրոցի ղէմ եղած հակառակութիւնը միայն նրանով կարելի է բացատրել, որովհետեւ նրանք չեն ազդել ազգաբնակչութեան իմացականութեան վրա, հակա-

ռակ զէպրում ներգործութիւնը հետեանք կունենար, այսինքն զպրոցի թշնամիները բարեկամ զարձած կը լինէին:

Եւ իսկապէս, զպրոցի ղէմ լսող զանգառներին հիմքը պէտք է որոնել այն հանգամանքի մէջ, որ այդ գործունէութիւնը անգիտակցական է, եղել: Բայց տալաձայնութիւնները կը վերանան, հէնց որ ձեռք կառնուին իրական միջոցներ, այսինքն զիւղական զպրոցի համար կը կազմեն մի նոր, իսկապէս արդիւնաւոր ծրագիր: Եւ ահա մեր կառավարութիւնը և առհասարակ ժամանակակից զրութիւնը, հարթել է ճանապարհը, ընդունելով այն սկզբունքը, որ զպրոցը պիտի ի նկատի առնէ իր սաների յետագայ կոչումը:

Մի գեղեցիկ ու վսեմ երեւոյթ է, որ մեր անտեսական լնկերութիւնները, որոնց նըպատակը ոմանք գուցէ միայն զիւղատեստեսական զործածութեան գուտ տեխնիկական զարգացումն են համարում, իրանց ցոյց տալիս զոհաբերելու պատրաստ՝ նպատակելու համար մի հիմնարկութեան, որի ծախսերը սովորաբար անում են պետական կամ թէ մասնաւոր համայնական միջոցներից, և որի կազմակերպութիւնը միայն անուղղակի է շատ բերում զիւղատեստեսական գործին: Սրանով մի նոր ապացոյց տրեւց, որ մեր կովկասեան շրջանում թաղնած է մի ուրախալի և շատ նշանաւոր քանակութիւն իղէա-

լիզմի և մեծահոգութեան, միայն թէ մարդ կարողանայ զարթնեցնել և շահեցնել այդ գեղեցիկ յատկութիւնները: Նիւթական միջոցներ հայթայթելուց յետոյ արդէն կարելի է ապահոված համարել զանազան դասընթացքների գործը և սրա հետ միասին գիւղատնտեսական կամ լրացուցիչ դպրոցի հիմնելու գործը:

Այս խնդիրը ինքն իրան կ'արծարծւի և իր յաջող լուծման կը մօտենայ: Իսկ այժմ մենք կանգնած ենք մեր պարտականութիւնների մի աւելի մեծ և ընդարձակ խնդրի առաջ, այն է՝ բարեկամներ ձեռք բերել ամբողջ Կովկասում՝ հանրաշահ գործը գլուխ բերելու համար, և ամեն տեղ հետաքրքրութիւն զարթնեցնել մեր դրած հարցի լուծարանութեան համար: Ամեն մի լաւ բան ժամանակ է պահանջում, և մենք ստիպւած ենք և կարող ենք հանգիստ սրտով սպասել, որ նա արծարծւի, զարգանայ: Հարթ ճանապարհի վրա կանգնած անիւր, առաջին զարկը ստանալուց յետոյ ինքն իրան պըտրտում է: Իմ գրքոյկի նպատակն է՝ միանգամ ընդմիջտ պարզապանել, թէ ինչ մեծ նշանակութիւն ունի գիւղատնտեսական ուսումնարանը Կովկասեան գիւղացիութեան մտաւոր ու տնտեսական առաջադիմութեան համար, և գիւղացիութեան հետ միասին սուհասարակ բոլոր այն մարդկանց համար, որոնք կապ ունեն երկրագործութեան, անտառապահութեան, այգեբա-

նութեան և գինեգործութեան և այլ գիւղատնտեսական ճիւղերի հետ: Ինչպէս մարմնամարզութիւնը զարգացնում և ուժեղացնում է մեր մարմինը, այնպէս էլ գիւղատնտեսական դպրոցի մտաւոր մարմնամարզութիւնը՝ աշխոյժ և ընդունակ է զարձնում գիւղացուն՝ կեանքի կուրծքէ լաւ զինւած զիմադրութիւն ցոյց տալու համար: Սրա վրա աւելանում է գիւղատնտեսական դպրոցի դաստիարակչական ներգործութիւնը, նա ձգտում է զարթնեցնել սէր դէպի հայրենիքը, և սէր դէպի երկրագործութիւնը և դրական իմացականութիւնը: Սրանք նախ և առաջ իդէալական ձգտումներ են, բայց սրանց իրականացնելով, մենք կարող ենք միանգամայն վստահ լինել, որ մեր երկրի տնտեսական ուժը և արդիւնաբերութիւնը անսպասելի կերպով կը զարգանայ, ինչպէս ցոյց է տւել Դանիայի օրինակը:

Ամբողջ գործը պէտք է այնպէս ծրարելու կազմակերպել, որ կարողանայ զլուխ գալ նոյնիսկ սահմանափակ միջոցներով: Ինչպէս Դանիայի օրինակը շոշափելի և գործնական կերպով ապացուցեց, հէնց փոքրիկ երկիրներն են, որ կրկնակի առիթ ունեն՝ իրանց դիրքը վերականգնելու համար զարգացնել երկրի տնտեսութիւնը՝ իմացականութիւնը բարձրացնելով:

Բնական է, իհարկէ, որ գիւղական լրացուցիչ ուսումնարանների կամ ձմեռային դպրոցների

օգտին զօհաբերութիւններ անելը նախ և առաջ
գիւղական և գիւղերի հետ կապ ունեցող շրջանների
գործն է։ Ուղղակի մեր կովկասեան
երկրագործութիւնն է, որ ամենամեծ շահը պիտի
ստանայ՝ պարտաւորիչ լրացուցիչ ու ձմեռային
դպրոցների նպատակայարմար կազմակերպութիւնից.
ուստի նրա մտաւոր պարտաւորութիւնն է աջակցել
իր կողմից, որ սպասուող բեֆօրմը իրականանայ։

Ոչ թէ գլխակորոյս շտապողութեամբ, այլ
միայն հանգիստ ու խաղաղ բարձրացումով է տեղի
ունենում այս հարցի զարգացումը, ըստ որում
իւրաքանչիւր յաջորդ աստիճանը միշտ իր
հիմքը դնում է նախորդի յաջող փորձի վրա,
միշտ սպասում են, որ նախ երեան գայ զարգացման
մի աստիճանի արդիւնքը, ապա թէ ոկսում են
մտածել հետեւի աստիճանի կազմակերպութեան
մասին։

Իմ ասելիքը վերջացած է։ Մի հին, բայց
միշտ էլ այրող հարց էր, որ ես դրի ընթերցողի
առաջ։ Ով ուշադրութեան առնէ այդ հարցը,
նա մեծ օգուտ բերած կլինի հայրենիքին, և ես
իբրոյր սրտէ կը ցանկանայի, որ ամենքն էլ
այսպէս վերաբերէին։

Ես շատ երջանիկ կլինէի, եթէ ինձ վիճակւած
լինէր՝ երբեք տեսնել, թէ ինչպէս է ծաղկում
հայրենի հողագործութիւնը իր զարոյցի հետ
միասին։

Իմ նպատակն էր ցոյց տալ, թէ ինչ է մեզ
անհրաժեշտ հողի մշակութեան ասպարիզում և
դեռ ինչ է մնում անելու։ Թող ընթերցողը չընեղանայ
մեղանից, եթէ մենք բացարձակ աւսենք,
որ մեզ հայերիս բոլորովին պատիւ չէ
ընրում՝ ոչ մի հատիկ գիւղատնտեսական մաս-
նագիտական դպրոց չունենալ նոյնիսկ քսանե-
րորդ դարում։ Այո, ուրիշ երկրներից չափազանց
յետ ենք մնացած մենք։ Մենք իսկական գիւղատնտեսութիւն
չունենք մի այնպիսի ժամանակ, երբ
թէ գիւղատնտեսական և թէ բնական
գիտութիւնները բաւական բարձր զարգացման
են հասել։ Մեզ շատ բան է պակասում մեր
հայրենիքի գիւղատնտեսութիւնը իր ընկած վի-
ճակից բարձրացնելու համար։ Այս տխուր, բայց
իրական փաստերը ինտելիգենցիայի անգործու-
թեան մէջ չպիտի որոնենք միայն, և նրան մի-
այն մեղապարտի սեղանի առաջ բաշենք։ Մեր
ինտելիգենցիան առհասարակ շատ քիչ է նւիր-
ւել գիւղի բարօրութեան գործին, մոռանալով
որ գիւղական դասակարգը պետութեան ուժեղ
սիւնն է։ Թող ուրեմն գոնէ այսուհետեւ լուրջ ու-
շադրութիւն դարձնենք գիւղի վրա։ Լաւ է ուշ-
բան երբէք։ Ուղիղէ նկատել գերմանական բա-
ղարադէտ զօրապետ Մօլտկէն «թէ միմիայն սե-
փական ոյժի մէջ է իւրաքանչիւր ազգի բաղդը».
այս պատճառով ոչոք չպիտի զլանայ կատարել
իր հասարակական պարտաւորութիւնը։ Այժմ

մեզ հարկաւոր է կազմակերպել՝ դպրոցը դուրս
բերելու համար: Այս բանը շատ վեր է անհատի
ոյժից ու միջոյններից: Իսկ եթէ հասարակու-
թիւնը տրամադրութիւն ցոյց կտայ՝ այս ուղ-
ղութեամբ գործելու, մենք էլ մեր կողմից հա-
մատ ոյժերով յօժարութեամբ և ուրախութեամբ
կանենք, ինչ որ կը կարողանանք. որ այդ ընդ-
հանուր համերաշխ աշխատանքը մեր հայրենիքի
գիւղատնտեսութեան օգտին պիտի ծառայի,
ղրանում ամենքս կարող ենք համոզւած լինել:
Խրաֆանչիւր անհաս, որ ձգտում է իւր մայրենի ժողով-
րդի սրտում գիտակցական սեր զարթոնցնել դիպի գիւ-
ղատնտեսութիւնը, սրտնով արդեն ծառայում է հայրե-
նիքին և նպաստում է իւր ժողովրդի բարօրութեան:

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

„Ոչ մի դպրոցական կազմակերպութիւն չէ՝ կա-
րող մշտապէս լինել—ասում է Կէրշէնշտէյնը.—բաւա-
կան է, որ մենք մի քաջ առաջ դնելով, հեշտացնենք
առաջիկայ սերնդի գործը: Յետագայ սերունդները ու-
նենալու են ուրիշ կարիքներ և գտնելու են տնտեսա-
կան ու սոցիալական ուրիշ յարաբերութիւններ. մէջ-
լնական է, որ նրանք նորանոր պահանջներ են անե-
լու իրանց դպրոցներից: Որքան էլ հիմնարկութիւննե-
րը համապատասխան լինեն իրանց ժամանակի պա-
հանջներին, այնուամենայնիւ իւրաքանչիւր հիմնար-
կութիւնից կտրող ենք պահանջի, որ նա կանգնած
լինի իր ժամանակի բարձրութեան վրա, և մօտիկ ա-
պագայի համար առողջ դարգացման ճանապարհը
հարթէ:“

Ի՞նչ եզրակացութիւն կարող ենք անել այդ խօս-
քերից՝ մեր պայմանների վերաբերմամբ: Մեզ հարկա-
ւոր է մեր գիւղական տնտեսութիւնը վերակազմել,
բայց սրա համար նախ և առաջ անհրաժեշտ է ունե-
նալ համապատասխան դպրոցներ, ուր տարիքաւոր
աշակերտները սովորելու են գիտակցաբար վերաբերել
գէպի այն գործը, որ իրանք կատարում են գիւղական
տնտեսութեան ասպարիզում: Մեր գիւղացիութեան
այսպիսի կրթութիւնը պիտի մեր գլխաւոր նշանաբա-
նը լինի. նա է բոլոր երևոյթների հոսանքի մէջ նկատ-

ևող անշարժ կէտը, բիւրեղացման կենտրոնը, որին պիտի յարժարուի մեր կրթական ամբողջ դործը: Աշակերտները մտաւոր պաշարը և նրանց գործնական ընդունակութիւնը պիտի փոխադարձաբար իրար պաշտպան հանդիսանան՝ ոչ մէկը պիտի օգի մէջ կախւած չլինի, այլ պիտի յինւած լինեն միմեանց վրա: Սկզբնական կրթութեան շարունակութիւնը ու լրացումը և մասնագիտական դարգացումը պիտի ընթանան ոչ թէ առանձին առանձին, այլ երկուսն էլ միասին իրար հետ շաղկապւած:

Առանց գիտական ըմբռնողութեան կատարւող հողագործական աշխատանքը, երբ աշխատաւորը չէ հասկանում, թէ ինչու է ինքը այսպէս կամ այնպէս գործում, նման է այն ծառին, որը թէև ինքը ապրում է, բայց ընդունակ չէ ծաղիկ ունենալու և պըտուղ առաջացնելու: Միւս կողմից, գիւղատնտեսական գիտութիւնն էլ, եթէ կապւած չէ հողագործական գործնական աշխատանքի հետ, նման է այն ծառին, որը ծաղիկներ ունի, բայց անընդունակ է իսկապէս առժեքաւոր պտուղներ բերելու:

Որքան երջանիկ կը դգայինք մենք մեզ, եթէ մեր լուսաբանութիւնները առիթ տային՝ մեր յարաբերութիւններին համապատասխանող մի գիւղատնտեսական դպրոց հիմնելու:

ԻՆՉՊԻՍԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՆԵՐ ԵՆ ՀԱՐԿԱԻՈՐ

Լուրջ նայեցէք կեանքին՝
Մտռելի է նա ամենքին,
Սակայն քչերն են ըմբռնում,

Թէ ի՞նչ է նրա իմաստը,
Թէ ի՞նչ արժէք ունի նոյնիսկ շնչինը...

«Փառուս»

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

Մեր փոքրիկ երկրում հիմնելիք գիւղատնտեսական դպրոցի նպատակը պիտի լինի՝ աւանդել այնպիսի գիտելիքներ, որ աւարտողները կարողանան գիտակցաբար վերաբերել դէպի իրանց տնտեսական գործունէութիւնը և հասկանալ իրանց բաղադրացիական պարտաւորութիւնները: Միաժամանակ դպրոցը աշխատելու է ամրացնել աշակերտների գլխում այն բոլոքը, որ նրանք սովորել են սկզբնական դպրոցում և աւելի ևս հարստացնել նրանց մտաւոր պաշարը, այնպէս որ նրանք վերջիվերջոյ ունենան մի բովանդակ, լաւ խրացրած ընդհանուր կրթութիւն:

Եյս դպրոցը պիտի ընդունեն միայն՝ այն պատանիները, որոնք արդէն անցել են սկզբնական 4-ամեայ դպրոցի դասընթացը:

Դպրոցի դասաւանդութիւնը պիտի բոլոր

տեսակէտներից սերտ կապւած լինի մեր գիւղական տնտեսութեան պայմաններին հետ: Իսկ այս բանը հնարաւոր դարձնելու համար, հարկաւոր է որ զպրոցը ունենայ իր ձեռքի տակ մի սեփական, թէկուզ համեստ, հողաբաժին՝ իր բոլոր պարագաններով, որպէսզի ուսուցիչները կտրւած չլինեն գործնական տնտեսութիւնից և կարողանան գործնականապէս հետեւել գիւղատնտեսութեան ասպարիզում անընդհատ տեղի ունեցող առաջադիմական շարժումներին, միշտ կանգնած լինեն ժամանակի բարձրութեան վրա, և իրանց անձնական հմտութիւններով աւելի ևս բեղմնաւորեն իրանց աւանդած դասերը:

Սակայն զպրոցը չպիտի ունենայ բուն շահագիտական ձգտումներ, և չպիտի իր աշակերտներին գործածէ իրեն սոսկ մշակներ, կամ թէ մասնակից անէ իր փորձնական աշխատանքներին: Շատ կարևոր է, որ աշակերտները գիւղատնտեսական զպրոց մտնելուց առաջ մասնակցած լինեն իրանց ծնողների տնտեսական գործերին, ոչալէսզի ծանօթ լինեն հողագործի տարրական աշխատանքների հետ: Նս իմ դիտողութիւններից այն եզրակացութեան եմ եկել, որ գործնական տնտեսութեան հետ կապւած ուսումնարաններ լինեն իր նշխրով չէ կարող մի գործնական տնտեսական պատրաստել, և այսպիսի դէպքում երբեք ասարդ աշակերտը կարող է նոյն-

իսկ սխալ դադարաւոր ստանալ բուն տնտեսական գործավարութեան մասին:

Աւելի ևս անշարժար կենր զտնում այսպիսի տնտեսութեան ասպարիզում, մանաւանդ նորանոր փորձեր անելու ժամանակ, աշակերտների մասնակցութիւնը. սրա համար աշակերտները ուղղակի գեռ անպատրաստ են:

Գպրոցի յաջողութեան մի կարևոր պայմանն էլ այն է, որ բոլոր ուսուցիչները մասնագէտներ լինեն, և զպրոցի ասպարէզը իրանց բուն կոչումը համարեն և զպրոցից ստանան իրանց պատշաճաւոր ապրուստը:

Ինչ վերաբերում է աշակերտներին, սրանցից էլ շատ բան է պահանջւում. աշակերտը պիտի յետագայում լրացնէ իր զարգացումը լուրջ քննիքցանութեան միջոցով: Ոչ մի ասպարիզում այնքան թերութիւններ չկան որքան գիւղատնտեսութեան ասպարիզում. սրա պատճառն այն է, որ շատ գիւղատնտեսներ զպրոցից յետոյ չեն շարունակում առաջադիմել: Այսպէս կոչւած «լուսաւորւած» կալւածատէրերը յաճախ ամենատարրական բաները պարզ չեն հասկանում, և որ ամենացաւալին է, երեակոյցում են, թէ իրանք ոչինչ սովորելիք չունեն գրքերից կամ պարպերական հրատարակութիւններից: Բայց այդ կարծիքը միանգամայն անհիմն է. բան սովորել կարելի է իւրաքանչիւր մարդուց, երբեմն նոյնիսկ մի հասարակ գիւղական-

նից, որը մեծ հմտութիւններ ու բնական խելք ունենալով, աւելի բան գիտէ, քան թէ այս ու այն մեծամիտ «կալաժատէրը»: Ով աւելնդհատ գէպի առաջ չէ ձգտում, նա անպայման յետ է գնում և հետգհետէ դառնում է մի տիպիկ թերութիւն: Այդ ասպարիզում կանգ առնելը՝ յետ գընալ է նշանակում:

Եթէ ուսուցիչները ու աշակերտները լուրջ վերաբերեն գէպի իրանց կոչումը, գործնական կեանքի մէջ շատ շուտով կերևայ գիւղատնտեսական դպրոցի դրական արդիւնքը: Վաղուց հաստատուած ճշմարտութիւն է, որ կրթութիւնը միմիայն աչն ժամանակ է կատարեալ շահութիւն բերում, երբ դպրոցը և ընտանիքը գործում են ձեռք-ձեռքի բռնած:

Մեր առաջարկած դպրոցի գլխաւոր նպատակն է՝ բացի ընդարձակ կրթութիւնից, ապագայ տնտեսին ըստ կարելոյն ճշգրիտ ու խորագննին գաղափար տալ գիւղատնտեսութեան գլխաւոր առարկաների մասին, և այսպիսով աշակերտներին նախապատրաստել իրանց ապագայ կոչման համար, նրանց դարձնել՝ կոչումը սիրող ու գործին նւիրած տնտեսներ: Գիւղատնտեսական դպրոցի տւած ուսումը տեսական է (տէօրէտիկ), բայց պէտք է ոչ խիստ տեսական ուսումը, առանց մնասիլու սրա գիտական բընաւորութեան, պարզապէս ու լուսաբանիլ փորձերով ու պատկերացումներով:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՈՒԽ

ԴԳՐՈՑԻ ՆՊԱՏԱԿԸ ԵՒ ԱՌԱՐԿԱՆ

Ես անձամբ այն կարծիքի եմ, որ այժմիս հանգամանքներում թէկուզ, ժամանակաւոր, մեզ համար ամենայարմարը՝ գիւղատնտեսական Ձմեռային դպրոցներն են, և նոյնպէս Լրացուցիչ դպրոցները՝ միայն թէ ըստ կարելոյն ընդարձակ ծրագրով:

Ձմեռային դպրոցի նպատակն է՝ սկզբնական կրթութիւն ունեցող գեռահաս գիւղացիներին հասունացնել մտաւորապէս, աւելի լուսաբանելով նրանց արդէն սովորածը, ընդարձակելով նրանց մտաւոր պաշարը, որ նրանք ձեռք են բերել թէ սկզբնական դպրոցում և թէ կեանքի մէջ, և այդպիսով նրանց ընդունակ դարձնել յետագայում իրանց սեփական տնտեսութիւնը վարելու փորձով հաստատուած կանօնների հիման վրա: Բայց որ ամենագլխաւորն է՝ դպրոցը պիտի տայ նրանց հիմնաւոր գիւղատնտեսական կրթութիւն, սրանց հիմքը կազմող բնական գի-

տութիւնների հետ միասին, որպէսզի նրանք կարողանան յաջողութիւն ունենալ իրանց բուն կոչման, այսինքն զիւղատնտեսութեան ասպարիզում: Մի ժամանակ ոչ մի երկրում գոյութիւն չունէին այսպիսի դպրոցներ, և իսկի պահանջ էլ չէր զգացւում: Բայց այն ժամանակ զիւղատնտեսական շարաքերութիւնները գեռ շատ հասարակ էին և հողագործը առանձին գիտելիքների ու մտաւոր նախապատրաստութեան կարիք չունէր: Այժմ ժամանակը փոխել է: Ազգաբնակչութեան թիւ աճելու պատճառով, սերնդի նիւթերի պահանջը մեծացաւ, սրա համապատասխան՝ պարզացան գիտութիւնը ու տեխնիկան և այս բոլորի ազդեցութեան տակ կատարելապէս կերպարանափոխեցին զիւղատնտեսական շարաքերութիւնները: Ուստի մեր ժամանակ եթէ մի հողագործ կամենում է յետ չըմնայ իր գործի մէջ, պիտի գինւած լինի բազմատեսակ գիտելիքներով, որպէսզի ըմբռնէ նորահար միջոցները և օգտէ նրանցից: Ուրեմն այլևս սկզբնական դպրոցի տւած ընդհանուր կրթութիւնը միանգամայն անբաւարար է: Այժմ անհրաժեշտ է ունենալ աւելի բնորոշակ ընդհանուր զարգացում, և սրա վրա աւելացրած՝ տեսական ու գործնական զիւղատնտեսական կրթութիւն: Ահա հէնց այդ պահանջին բաւարարութիւն տալու համար են կոչւած զիւղա-

տնտեսական դպրոցները: Այս տեսակի մի հիմնարկութիւն է և Չմեռալին դպրոցը:

Յատկապէս Չմեռալին դպրոցի նպատակը հետևեալն է՝

1) Լրացնել սկզբնական դպրոցում սովորած առարկաների թերին, ի նկատի առնելով գործնական կեանքի պահանջները ընդհանրապէս և զիւղատնտեսութիւնը մասնաւորապէս:

2) Հիմնաւոր կերպով ծանօթացնել աշակերտներին բնական ու տնտեսական օրէնքների հետ, որպէսզի աշակերտները կարողանան բացատրել առօրեայ կեանքի ու տնտեսական աշխարհի երեւոյթները՝ նրանց բնական պատճառներով: Այսպիսով կը կրթւեն սաների միտքը ու դատողական ոյժը, կը զօրեղանալ նրանց կամքը, նրանք կը սովորեն ինքնուրույնաբար մտածել և կը սկսեն լուրջ կերպով սիրել թէ՛ դպրոցական և թէ՛ գործնական աշխատանքը:

3) Ներշնչել նրանց հաստատ համոզմունք, որ եթէ տնտեսութիւնը առաջ տարւի կատարելապարժւած ու նպատակայարմար եղանակով, դուռ արդիւնքը անպայման աւելի մեծ կ'լինի: Սրա համար պէտք է՝ հիմնաւոր կերպով ծանօթացնել աշակերտներին հողակազմութեան, պարտադրման գործի, տնկարտնութեան տնասնապահութեան հետ և այլն:

4) Ընտելացնել լուրջ աշխատանքին, կարգ ու կանոնին և իւրացի խնայողութեան:

5) Պարզել աշակերտի համար, թէ ինչ սլարտաւորութիւններ ունի նա որպէս քաղաքացի և որպէս մի գիւղական տնտես:

Այս բոլորը իրականացնելու համար, անհրաժեշտ է, որ աշակերտները լուրջ վերաբերւան դէպի դպրոցը և դասերին կանօնաւոր յաճախեն: Որքան աւելի լինի այդ եռանդը, այնքան աւելի արդիւնաւոր կլինի գործը: Անհրաժեշտ է և այն, որ դպրոց յաճախելու համար նախապէս երեւ ձմեռ ի նկատի առնեն:

Շուանց այս պայմանների ամբողջ արդիւնքը կլինի միմիայն մի անխուսափելի քերականութիւն, որը շատ էլ մեծ բաղդաւորութիւն չէ, և նոյնիսկ աւելի վնասակար է քան օգտակար:

Բոլոր այն անհատները, որոնք նախանձախնդիր են Ձմեռային դպրոցի գոյութեան, պիտի գիւղական երիտասարդութեան ուշադրութիւնը հրաւիրեն դպրոցի նշանակութեան և օգտակարութեան վրա: Ծնողներն էլ իրանց կողմից պիտի չը խնայեն մի չնչին դատաւճարը. ապագայում իրանց զաւակների շնորհակալութիւնը կլինի Ծնողների լաւագոյն վարձատրութիւնը:

II.

ԴՊՐՈՑԻ ՆՁՈՆԱԲԱՆԸ ՈՒ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ:

Դպրոցը պիտի իր գլխաւոր ու շաղրութիւնը նախ և առաջ տեսական կրթութեան վրա

դարձնէ, երկրորդական տեղ տալով բուն պրակտիկային, թէև, իհարկէ, հարկաւոր է աշակերտներին սլարգ կենսալից լիզուով սովորցնել, թէ ինչպէս պէտք է ապագայում գործադրել տեսութեան տւածը: Պիտի տեղի ունենան հետազօտութիւններ, խիմիական տարրալուծումներ: Թէև մեր հայրենի գիւղատնտեսութեան ասպարիգում դեռ նոյնիսկ ամենտարրական աշխատանքները բարւոքելու կարիք ունեն, բայց չպէտք է մոռանալ, որ վերջին տասնամեակների ընթացքում ամբողջ Եւրոպայում տեղի ունեցած գիւղատնտեսական մեծ առաջադիմութիւնը՝ գլխաւորապէս բնական գիտութիւնների զարգացման արդիւնքն է: Իսկական գիւղատնտեսական գործառնութիւնը պիտի հիմնւած լինի հաստատուն բնագիտական փոփոխների վրա: Բնագիտական ուսումը պէտք է գործադրել կեանքի մէջ և նպատակալարմար կերպով շահեցնել: Երկրագործութեան տէօրիան (տեսութիւնը) է ծառայում այժմ գործնականին որպէս մի կատարելապէս փոփոխելի գէնը՝ բոլոր գժւարութիւններին ու արգելքներին յաղթելու համար: Ուստի անհրաժեշտ է համապատասխան դպրոցներում դեռահաս երկրագործների համար միանգամայն մատչելի դարձնել գիւղատնտեսութեան գործառնութեան բոլոր պայմանների գիտութիւնը, որ կանօնաւոր հետազօտութեան արդիւնք է:

Թէև մենք այն կարծիքի ենք, որ կրթութեան գործի մէջ պէտք է միշտ խոյս տալ աւելորդ նիւթերից, պէտք է մնայ որոշ սահմանների մէջ, բայց միւս կողմից անհրաժեշտ են համարում, որ սովորելիք գիտութիւնները անցնեն ոչ թէ թռուցիկ ու մակերևութական, այլ հաստատուն ու հիմնաւոր կերպով:

Դպրոցը պիտի բաղկացած լինի երեք գաստանից՝ մէկը պատրաստական, իսկ երկուսը մասնագիտական: Իւրաքանչիւր գաստտան համապատասխան է մի կիսամեայ դասընթացը, ուրեմն ամբողջ դասընթացը անցնում են երեք կիսամեակում: Աշակերտների, ինչպէս և ծնողների, շահի համար ցանկալի էր, որ երեք կիսամեակները անմիջապէս միմիանց հետեւէին, այսինքն ամառը դասերը չ'ընդհատէին: Ընդհատումը որոշ չափի սառեցնում է աշակերտին, մի տեսակ խորթացնում է դպրոցից և կէս տարի հեռու մնալուց յետոյ նորից սկսելու փոքրինչ ծանր է լինում: Քաջի այդ, կան առարկաներ, որոնց միայն տաճուն է կարելի կանոնաւոր անցնել, ինչպէս, ջրինակ, բուսաբանութիւնը: Այնուամենայնիւ, իհարկէ, պիտի հիմնաւոր ու բաւարար կրթութիւն ստանան և այն աշակերտները, որոնք ամառը ստիպւած են հեռու լինել դպրոցից՝ իրանց ծնողներին օգնելու համար: Այսպիսի աշակերտներին պէտք է թոյլ տալ, որ դպրոցի դասընթացը անցնեն երեք

ձմեռային կիսամեակներում, ըստ որում դպրոցը պիտի աշխատէ, որ ընդհատման աննպաստ ազդեցութիւնը ըստ կարելոյն չնչին լինի և ձմեռային դպրոցի լաւ կողմերը աւելի զօրեղ ներգործեն:

Մեր նկարագրած հանրօգուտ դպրոցը առանձնապէս նշանակութիւն ունի այն երիտասարդների համար, որոնք մտադիր են՝ ապագայում սեփական կամ հայրական տնտեսութեան մէջ դործադրել ժամանակակից գիւղատնտեսութեան բոլոր նոր միջոցները ու եղանակները: Սրանք, միայն ժամանակի բարձրութեան վրա կանգնած լինելով, կը կարողանան դիմադրել այն հանգամանքներին, որոնք յաճախ վտանգի են ենթարկում ամբողջ տնտեսութիւնը:

Իւրաքանչիւր անհատ, որը դպրոցը աւարտելով կը լւրացնէ ժամանակի ողին, շուտով կը տեսնէ, որ դպրոցում դործադրած ժամանակը սպարողին կորած չէ, այլ հարիւրապատիկ շահ է բերում իրան:

ԵՐԿ. Գ Լ ՈՒԽ.

ԳԻՒՂԱՏՆՏԵՍԵԿԱՆ ԴՊՐՈՅՆԵՐԻ ԶԱՆԱԶՆՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ:

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ երբ մի դպրոցական սխտեմ դու իր դարգացման շրջանում է գտնուում, նրա էութեան մասին կա-

րող են գոյութիւն ունենալ միմեանցից տարբեր շատ կարծիքներ:

Ծս կը նկարագրեմ այստեղ համառօտ կերպով գիւղատնտեսական դպրոցի բոլոր տեսակները, առանձնապէս ուշադրութիւն դարձնելով Լրացուցիչ և Չմեռային դպրոցների վրա: Երբ մենք ծանօթ կլինենք իւրաքանչիւր դպրոցի էութեան հետ, այն ժամանակ դժւար չի լինիլ՝ ընտրել մեր պայմաններին աւելի յարմարողը:

Գիւղատնտեսական դպրոցների աւելի տարածած տեսակները հետեւեալներն են՝

- 1) Բարձր դպրոցներ.
- 2) Գիւղատնտեսական ուսումնարաններ.
- 3) Գիւղատնտեսական Լրացուցիչ դպրոցներ.
- 4) Գիւղատնտեսական Չմեռային դպրոցներ.
- 5) Մասնագիտական դպրոցներ.
- 6) Երկրագործական դպրոցներ.

1) Բարձր դպրոցներում ուսուցումը տեղի է ունենում սիստեմատիկաբար, ըստ որում ձգտում են անցնել մասնագիտական առարկաները լիակատար կերպով: Այս դպրոցներից ոմանք նշանաւոր կալւածներ ունեն ձեռքի տակ:

2) Գիւղատնտեսական ուսումնարանները մի տեսակ ընթացական ուսումնարաններ են, ուր օտար լեզուներից մէկը անհրաժեշտ է համարուում: Ներանք բացւած են գլխաւորապէս գիւղական ապահոված խաւերի ու գիւղատնտեսական պաշ-

տօնեաների համար: Սրանք մեծ մասամբ գիշերօթիկ են և իրանց սաներին տալիս են միամեայ կամուր ծառայութեան իրաւունք:

3) Գիւղատնտեսական Լրացուցիչ դպրոցները համայնական, ուրեմն և գիւղական դպրոցների բարձր աստիճանն են կազմում, և պարտաւոր են լրացուցիչ կրթութիւն տալ 14—17 ամեայ պատանիներին՝ գործնական կեանքի, մասնաւորապէս գիւղատնտեսական ասպարիզի համար:

4) Չմեռային դպրոցները նոյնպէս լրացուցիչ դպրոցների նման նպատակ ունեն՝ պատրաստել գործնական կեանքի համար սկզբնական դպրոց աւարտած աշակերտներին: Բայց որպէսզի գործը աւելի յաջողութիւն ունենայ, կանոնաւոր պարապմունքները յատկապէս ձմեռուայ ամիսներն են տեղի ունենում, որովհետեւ այդ ժամանակ գիւղացիք շատ աւելի ազատ են լինում, քան թէ ամառը: Այս դպրոցները նոյնպէս գիշերօթիկ են:

5) Մասնագիտական դպրոցները գիւղատնտեսական դպրոցներ են թէրի ծրագրի համեմատ*) գիւղատնտեսութեան առանձին ճիւղերի օրինակ, գինեգործութեան, այգեբանութեան, կաթնատնտեսութեան, զարեջրի և այսպիսի բա-

*) Սրանք պիտի աւելի գործնական քան տեսական դասեր տան, և այս պատճառով պիտի միացած լինին որեւէ մեծ կալւածքի հետ:

ների համար: Սրանք գիշերօթիկ են և նշանաւոր հողաբաժիններ ունին:

6) Երկրագործական դպրոցները միացնում են տեսութիւնը գործնականի հետ, և լիովին համում են իրանց նպատակին: Աւսուս միայն, որ նրանք մի քանի տարով հեռացնում են երիտասարդ գիւղացուն իր հայրական տնտեսութիւնից: Այս դպրոցների թիւը նոյնպէս զիւսահանափակ է, այնպէս որ շատ քչերն են կարողանում լաճախել այնտեղ: Երկրագործական դպրոցի սաները մանր ու միջակ գիւղացիների շրջանից են: Աւելի ընդարձակ ընդհանուր կրթութիւնից հրաժարւած աշակերտներին, որոնք սակայն սկզբնական դպրոցը անցել են, երկրագործական դպրոցը ուժեղացնում է նրանց սովորածի մէջ, և ընդարձակում նրանց պաշարը, յետոյ էլ մանրագնին կերպով ծանօթացնում է նրանց բնական ու գիւղատնտեսական գիտութիւնների հետ, ու այսպիսով գիւղացի երիտասարդներին ընդունակ է դարձնում իրանց կոչման ասպարիզում յաջողութեամբ գործելու:

Որովհետեւ մենք մեր գիւղական յարաբերութիւնների համար ամենայնաւորը համարում ենք Լրացուցիչ և 2-ին աստիճանի դպրոցները, ուստի այս երկուսի վրա աւելի մանրամասն կանգ կառնենք:

Կենդանական բոլոր արարածների շրջանում

ընդհանուր օրէնք է, որ հասակաւոր սերունդը հոգում է մատաղ սերնդի համար: Որքան բարձր է կանգնած կենդանական յեղը զարգացման աստիճանի վրա, այնքան աւելի է նրա հագացողութիւնը իր ժառանգների համար: Հարկաւ այդ հագացողութիւնը բարձրագոյն աստիճանի է հասնում մարդկային ցեղի մէջ. երեխան իր ծննդեան ընդէից սկսած կարօտ է ծնողների խնամատարութեան և այդ շարունակում է մինչև որ փորրիկը մեծանալով՝ դառնում է մի լիակատար երիտասարդ, որը արդէն կարող է ինքը իր կեանքի ու գործունէութեան համար պատասխանատու լինել:

Երեակայեցէք ձեզ մի ճանապարհորդ, որ սուաջին անգամ ոտք է դնում մի երկիր, ուր դտնում է օտար լեզու, օտար բարբ ու վարբ, օտար սովորութիւններ, Այդ նոր երևոյթները ամբողջովին զբաւում են նրա ուշադրութիւնը, երբեմն միայն մտաբերում է նա իր սիրուն հայրենիքը թախծութեամբ, բայց առհասարակ նոր տեսարանները ախորժանք են պատճառում նրա սրտին, այնպէս որ նոյն իսկ գիշերը երազի մէջ նորոգւում են ցերեկայ տեսածները: Ճիշտ այսպիսի զրութեան մէջ է լինում իւրաքանչիւր երիտասարդ, երբ նա իր համար մի որոշ կոչում է ընտրում: Նոր ասպարիզի պայմանները նրա համար օտարոտի նորութիւններ են, հետևապէս երիտասարդի ստացած տպաւոր-

բութիւնները լինելու են շատ խոր ու գորեղ, մանաւանդ թէ նա նւիրւած է իր կոչման, որ ինքն է քնարել աղատ կամբով: Բայց մինչև այդ օրը նա զեռ պիտի հոգացողութեան առարկայ լինի, թէ մարմնական անեցողութեան և թէ հոգեկան զարգացման տեսակէտից, ըստ որում սկզբում պիտի առաջին տեղը բռնէ մարմնի ուժեղացումը, իսկ վերջում՝ բարոյական ու մրտաւոր հասունութիւնը:

Հասարակական կեանքի անգարգացած շրջանում երիտասարդի համար հոգացողը միմիայն ծնողներն են, որոնք առանց որոշ ծրագրի և առանց որևէ բարձր պարտաւորութիւն զգալու, սոսկ բնական բնագոյով, մեծացնում են նրան, յարմարելով բոլոր (ժամանակի) պահանջին ու քաղաքակրթութեան նախնական վիճակին: Բայց քաղաքակրթութեան առաջ գնալով, անհատը դառնում է աւելի մեծ կազմակերպութեան, օրինակ՝ ցեղի, քաղաքական միութեան, պետութեան, անդամը: Ահա այդ կազմակերպութիւնը, երիտասարդի ծնողներից ու արիւնակից ազգականներից յետոյ, յանձն է առնում նրա համար հոգալ, կամ հոգաբարձու լինել: Փոքր առ փոքր առաջ է գալիս հոգաբարձական մի ամբողջ սիստեմ՝ նոր սերնդի հոգատարութեան ու առաջնորդութեան համար: Հարց է ծագում, թէ ինչպէս զարգացնել մարդու բոլոր ընդունակութիւնների, նրա հոգեկան

ոյժերի ամբողջ կօմպլէկտը, որպէսզի իւրաքանչիւր անհատ ըստ կարելոյն մօտ լինի մարդու իդէալին: Մարդու իսկական իդէալի և իրական մարդու մէջ միշտ մնում է մի որոշ տարածութիւն, մարդը չէ կարողանում հասնել իդէալին, սակայն չը կայ մի անանցանելի կէտ, որտեղ մարդկային զարգացումը ստիպւած լինէր ընդմիշտ կանգ առնելու: Զարգացողութեան շրջանը մի անսահման ճանապարհ է, և անհնարին է նախապէս որոշել, թէ երբ կը վերջանայ զարգացման ընթացքի մէջ գտնուող մարդու հոգատարութիւնը: Այնուամենայնիւ անհատի կեանքի ընթացքում նկատի են առնուում մի ժամանակ զարգացած ժողովուրդների մէջ որոշ տարեշրջաններ, օրինակ, մանկութեան, պատանեկութեան և այլն: Նախկին ժողովուրդների մէջ 14—17 տարօք պատանին արդէն հասունացած էր համարուում և միայն մինչև այդ տարիքն էին հասակաւորները հոգաբարձու լինում մատաղ սերնդին: Բայց ինչո՞ւ 25-ը որ այդ տարիներում երիտասարդի զարգացողութիւնը կանգ չէ առնում և յաճախ սկսում է ընթանալ մի բոլորովին անցանկալի ուղղութեամբ, եթէ երիտասարդը գուրկ է մնում խնամատարութիւնից: Ուստի աւելի քաղաքակրթ ժողովուրդները ըմբռնեցին, որ մատաղ սերնդի հոգացողութիւնը պէտք է աւելի երկարատև լինի: այդ պահանջում է ոչ միայն նրա սեփական

շահբ, այլ նոյնքան էլ այն հասարակութեան օգուտը, որի մի անդամն է նա և որի կեանքի մէջ նա ապագայում որոշ գեր է կատարելու:

Այստեղից առաջ եկան դպրոցական լրացուցիչ հիմնարկութիւնները, որ և կոչւեցին Լրացուցիչ դպրոցներ, որոնք ներկայումս համարուում են մօզէրն կրթութեան էական գործօնը: Ուրեմն Լրացուցիչ դպրոցներ, լայն մեհով առած, այն հիմնարկութիւններն են, որ մանկական հասակից դուրս եկած դեռահասներին օգուտակում են առաջ ճանել մտաւորապէս: Հետեապէս, Լրացուցիչ դպրոցը գոյութիւն ունի ոչ թէ մանուկների, այլ պատանիների կամ երիտասարդների համար: Նա առաջին, կամ աւելի ճիշտ, կենտրոնական տեղն է բռնում դաստիարակչական ամբողջ գործի մէջ, հոգաբարձական բնոյթ ունեցող բոլոր աշխատանքները նրա շուրջն են կատարւում կամ նրա պակասները լրացնում: Այսպէս որոշելով լրացուցիչ դպրոցի գերը, չենք ուզում ասել, թէ նա ինքը ոչ մի դաստիարակչական պարտաւորութիւն չունի, ոչ էլ կամենում ենք ասել, թէ երիտասարդութիւնը նրա պատերից դուրս մտաւորապէս չէ զարգանում: Ոչ մի տեղ չէ կարելի կտրական սահման դնել և իսկի կարիք էլ չը կայ: Իւրաքանչիւր հիմնարկութիւն պիտի ազատ լինի, իւր սաների օգտին անելու այն, ինչ որ կարող է. աշխատանքը պէտք է այնպէս կազմակերպել, որ մի կողմից պիտաւոր

տեղը բռնէ սիստեմատիկ ուսուցումը, իսկ միւս կողմից ազատօրէն արծարծւի սիրոյ գործունէութիւնը: Ուրեմն լրացուցիչ դպրոցի դործը այն է, որ սկզբնական դպրոցն աւարտած պատանիներին կամ երիտասարդներին առաջ տանէ որոշ ծրագրի համեմատ, թէ բարոյապէս և թէ մտաւորապէս:

Լրացուցիչ դպրոցը, ունենալով այսպիսի մեծ նշանակութիւն, չէ կարող համարել ոչ յատկապէս ընդհանուր կրթութիւն տուող մի հիմնարկութիւն, ոչ էլ զուտ տեխնիկական, մասնագիտական դպրոց: Ամբողջ կրթական գործի ասպարիզում նա մի շարկապ է մի կողմից սկզբնական և միւս կողմից մասնագիտական դպրոցի մէջ: Միայն թէ նրան չը պէտք է համարել որպէս մի անցողական շրջան, որպէս թէ նա պիտի հիմնուելով սկզբնական դպրոցի վրա, նախապատրաստէ մասնագիտական ցածր դպրոցի համար: Եթէ մենք պատկերացնենք մեր առաջ մի ուղղահայեաց սիւն, ուր շարւած են սիմանց վրա սկզբնական դպրոցից սկսած մինչև բարձրագոյն դպրոցի բոլոր երթական հիմնարկութիւնները, լրացուցիչ դպրոցը կը հանդիսանայ իբր մի խճուորն անդամ սկզբնական և ցածր—մասնագիտական դպրոցի մէջ տեղում: Լրացուցիչ դպրոցի մտաւոր ամբողջ աշխատանքը հիմնւած է սկզբնական դպրոցի վրա, եթէ ոչ բացառապէս, գոնէ ընդհան-

ըսպէս. որովհետեւ ուրիշ տեղ պատրաստ-
 ւած աշակերտները հազիւ են մտնում լը-
 րացուցիչ դպրոց: Այնուամենայնիւ լրացուցիչ
 դպրոցը սկզբնական դպրոցի սոսկ շարունակու-
 թիւնը չէ, ոչ ըստ ծաւալի, ոչ էլ ըստ ուղղու-
 թեան: Լրացուցիչ դպրոցի նշանաբանը կոչումն
 է, բառի ամենալայն մտքով, այսինքն ոչ միայն
 գիւղատնտեսական, այլ և արհեստաւորական,
 ընտանեկան, քաղաքացիական, և մասսայական
 կոչումը: Կոչման համար պիտի այժմ մշակի
 սկզբնական դպրոցից բերւած պաշարը.
 կոչման ասպարիզում պիտի գործա-
 դրութիւն գտնին ձեռք բերւած պատրաստու-
 թիւնները: Սա է այն նոր ուղղութիւնը, որով
 պիտի ընթանայ լրացուցիչ դպրոցի աշակերտը:
 Այս ուղղութեան համեմատ պիտի առարկաների
 թիւն էլ սահմանափակի: Լրացուցիչ դպրոցում
 պէտք է անցնել գլխաւորապէս այն առարկա-
 ները, որոնք յետոյ գործադրութիւն են գտնելու
 կոչման ասպարիզում, այսինքն՝ նկարչութիւն,
 գրութիւն, թւարանութիւն, մայրենի լեզու,
 ռուսաց լեզու, աշխարհագրական ու բնագի-
 տական գիտելիքներ. երկրորդ տեղը պիտի բռ-
 նեն քաղաքակրթութեան պատմութեան փերա-
 բերող գիտելիքները և մարմնամարզութիւնը,
 այն էլ սահմանափակ կերպով, բանի որ սրանք
 չեն կարող լրացուցիչ դպրոցի համար կարեւոր
 առարկաներ համարուել:

Սկզբնական դպրոցի նպատակն է՝ առհա-
 սարակ մաքր պատրաստել, բառի երկու նը-
 շանակութեամբ: Նախ որ սկզբնական դպրոցը
 ամեն ինչ համար է, առանց դասակարգի ու
 կոչման խտրութեան, և երկրորդ, որ նա ոչ մի
 մասնաւոր նպատակի համար չէ պատրաստում,
 մարդու այս ու այն ընդունակութիւնը կամ տա-
 զանդը իր հոգացողութեան առարկայ չէ դարձ-
 նում, այլ աշխատում է մարդուն կրթել որպէս
 մարդ, ներդաշնակօրէն դարգայնել նրա բոլոր
 ընդունակութիւնները: Սկզբնական դպրոցը ուշ
 չը դարձնելով ոչ աշակերտի դասակարգին, ոչ
 էլ նրա ապագայ կոչման, նրան պատրաստում
 է ոչ թէ մի որոշ կոչման, այլ բոլոր կոչումնե-
 րի համար ընդհանրապէս:

Ուրիշ բան է լրացուցիչ դպրոցը: Նա բո-
 լորովին շեղւած կը լինէ իր նպատակից, եթէ
 դեկլավարէ աշակերտին սոսկ մարդ դարձնելու
 սկզբունքով, և լուրջ ուշադրութիւն չը դարձնի
 նրա ապագայ կոչման վրա: Այդ դպրոցը այն-
 քան աւելի կը համապատասխանէ իր նշանա-
 բանին, որքան աւելի կը թափանցւի կ'ոչման
 գաղափարով: Սկզբնական դպրոցի աշակերտը
 ընտանիքի, այդ հանրամարդկային հիմնարկու-
 թեան անդամն է, առանց որոշ կոչման, գուրկ
 որեւէ նշանաբանից: Իսկ լրացուցիչ դպրոցի ա-
 շակերտը որոշ կոչում ունի, նւիրւած է կեանքի
 որոշ նպատակին, ուստի և իրաւունք ունի պա-

հանջելու, որ համապատասխան կըթուփին տան իրան: Սկզբնական հարոցի դռան ճակատին վրաժ է «Մառդի կրթութիւն», իսկ լրացուցիչ դպրոցի ճակատին՝ «Կոչման կրթութիւն»:

Ահա թէ ինչ սկզբունքային տարբերութիւն կայ լրացուցիչ ու սկզբնական դպրոցների մէջ: այդ տարբերութիւնը շատ էլ որոշ կերպով չէ երևում ժողովրդական դպրոցներում, աւելի որոշ է ընդհանուր լրացուցիչ դպրոցներում, իսկ ամենապարզ կերպով արտայայտւում է քաղաքների բազմաճիւղ լրացուցիչ դպրոցներում, որոնք նման են մասնաճիւղական դպրոցներին: Այժմ արդէն կարելի է որոշ սահման հաստատել լրացուցիչ ու մասնագիտական դպրոցների մէջ (այստեղ մեր խօսքը վերաբերում է մասնագիտական ցածր դպրոցներին): Յիշեալ հրկու կարգի դպրոցները իրար նման են այն բանով, որ երկուսն էլ լրացուցիչ ուսում են տալիս սկզբնական դպրոցը աւարտածներին, այն էլ իրանց կոչման համեմատ. բայց հրկու դպրոցների մէջ կայ և մի շատ որոշ տարբերութիւն, ինչպէս որ սկզբնական ու լրացուցիչ դպրոցները իրարից տարբերւում են արտաքին ու ներքին նշանով, մաքուր և կոչման սկզբունքներով, նոյնպէս էլ այս անգամ: Արտաքին տարբերութիւնն այն է, որ լրացուցիչ դպրոցի աշակերտը դպրոց յաճախելու տարիները ամբողջովին իր կոչման ասպարիզումն է գտնւում, մինչդեռ մաս-

նաճիւղական դպրոցի աշակերտը չէ կ'արող իր կոչման մէջ համարւել, քանի դեռ դպրոց է յաճախում. մասնաճիւղային դպրոցը յաճախելու ժամանակամիջոցում նա կամ ընդհատել է իր բուն գործունէութիւնը (որպէս գիւղատնտեսական կամ արհեստաւորաց դպրոցի աշակերտ), կամ թէ դեռ բնաւ մտած չէ իր բուն կոչման ասպարէզը: Բացի այդ արտաքին մօտենոյց կայ և մի ներքինը. Լրացուցիչ դպրոցը վերաբերում է հոգաբարձական (մատաղ սերնդի համար հոգալու) շրջանին, և կոչման նախապատրաստութիւնը լրացնելու բնաւորութիւն ունի: Այս երկու հանգամանքները դուրս են մասնաճիւղային դպրոցի գաղափարից: Իհարկէ, վերջինս էլ կարող է որոշ չափով ուշ դարձնել իր սաների դաստիարակութեան վրա, բայց այդ բանը նրա համար սկզբունք չէ, և որպէս մի կողմնակի բարի գործ, չէ կարող բնորոշ կնիք դնել նրա վրա: Մասնաճիւղային դպրոցի գործն է նախ և առաջ իր աշակերտների տեխնիկական գարգացումը և սրանով են պայմանաւորւած նրա բոլոր ձեռք առած միջոցները: Լրացուցիչ դպրոցը իր ծագումով և իր գաղափարով գոյութիւն ունի՝ ժողովրդի լայն խաւերի դաստիարակչութեան և իր աշակերտների հիմնաւոր տնտեսական — տեխնիկական զարգացման համար: Նա եղել է և պիտի մնայ որպէս մի գուտ դաստիարակչական

հիմնարկութիւն՝ կոչման համար պատրաստուիլ գրոշմով:

Մասնագիտական դպրոցը հիմնուած է իր ուսուցչմունքը այն մետաղիական սկզբունքների վրա, որ նա գտնուած է՝ մշակելով իր ձեռքի տակ եղած նիւթը, և ուսումնասիրելով սրա մէջ կատարւող ներքին շարժման օրէնքները. իր պրակտիկական գործունէութիւնը առաջ է տանում նա առանձին արհեստանոցներում՝ տեսական—մետաղիական աշխատանքի հետ զուգընթաց: Այսպէս չէ լրացուցիչ դպրոցը. սա պիտի ամբողջացնէ պրակտիկական գործունէութիւնը տեսականօրէն, ուրեմն նա պիտի միանայ վերջինի. հետ որքան կարելի է սերտօրէն, ուստի և չէ կարող ձեռնարկել գիտելիքների մետաղիական—գիտական մշակութիւնը: Եթէ նա այսպէս վարէ, շեղւած կլինի մեր իսկական ծրագրից:

Մեր տւած բացատրութիւնների համեմատ այդ նպատակը այն է, որ արդէն աշխատանքի ասպարէզ մտած դպրոցաւարտ պատանիներին, առնելով իր խնամատարութեան տակ, ուսուցանելով ու կրթելով այնպէս առաջ տանէ, որ նրանք ոչ միայն ըստ կարելոյն բարձր աստիճանի հասնեն իրանց գործունէութեան ասպարէզում, այլ միաժամանակ գիտակցաբար վերաբերւեն դէպի իրանց ազգային ու բաղաժան պարտաւորութիւնները. դպրոցը պիտի այս նպատակին հասնէ դպրոցական սխտեմա-

տիկ ճանապարհով՝ առօրեայ աշխատանքի հետ ձեռք ձեռքի տւած: Բայց որովհետև նա նայուած է իր գործունէութեան վրա դաստիարակչական—հոգաբարձական հայեցակէտից, ուստի չէ կարող բաւականանալ դասարանական աշխատանքներով. այդ բանը նա պիտի լրացնէ մի շարք կողմնակի ձեռնարկութիւններով, (որոնց մասնակցելը պարտաւորական չէ ոչ աշակերտների, ոչ էլ ուսուցիչների համար) որոնք են մարմնամարզութիւն, աշակերտական ճանապարհորդութիւն, աշակերտական գրադարան, ազատ դասախօսութիւններ, գրական երեկոներ, խնայողական կասսա աշակերտների համար և այլն: Մարմնամարզութիւնը պիտի ամրացնէ մասնունքը, ֆիզիկական ոյժը զարգացնէ՝ ազգային ոգևորութեամբ ներշնչւած և բնութեացնէ ինքնահոգացողութեան զաղափարին: Աշակերտական դրադարանները պիտի զարգացնեն ընթերցանութեան ճաշակը. ազատ դասախօսութիւնները պիտի խորացնեն դպրոցի տւած տեսական գիտելիքները, երեկոյթները պիտի աղնիւ զարձուիեան մասին զաղափար տան, խնայողական կասսաները պիտի զօրեղացնեն խելացի խնայողութեան զգացմունքը և այլն:

Ուրեմն դաստիարակչական գիտութիւնը պիտի պահանջէ, որ մարդ զառնալու համար պատրաստուող սանը, սկզբնական կրթութիւն ստանալուց յետոյ, դեռ շարունակէ աւելի դաստիա-

րակել, և մտնաւանդ այդ դատտիարակութիւնը պիտի աչքի առաջ ունենայ՝ մտնել տանին սօցիալական յարաբեւութիւնների մէջ, և ուշադրութեան առնէ այդ յարաբերութիւնների ազդեցութիւնը նրա բարոյական հայեացքների վրա: Սանը այդ ժամանակ պիտի առաջնորդէի դէպի մտքերի մի նոր շրջան. այն դպրոցը որ նա այժմ յաճախում է, կրկնողական դպրոց չէ, և այդ լրացուցիչ դպրոցը պարտաւոր է աշակերտի ճանապարհը հարթել՝ վերոյիշեալ շրջանը մտնելու համար, այդ նրա բարոյական պարտաւորութիւնն է: Բայց բոլոր այդ յարաբերութիւններից մանապարզն ու հասկանալին այն յարաբերութիւններն են, որոնք կապւած են նրա ընտրած կոչման հետ: Այստեղից ծագում է դատտիարակչական գիտութեան մի նոր, ինքնըստինքեան հասկանալի սլահանջը, որ աշակերտի կոչումը Լրացուցիչ դպրոցի տւած կրթութեան կենտրոնը պիտի կազմէ, քանի որ աշակերտը պիտի դատտիարակւի որպէս հասարակութեան անդամ: Սկզբնական դպրոցում բնագիտութեան է կազմում աշխարհայեացքի կրթութեան կենտրոնը, երբ կամենում ենք աշակերտի առաջ լուսարանել հասարակական յարաբերութիւնները, որովհետեւ երեխան միայն ընտանիքն է լաւ ճանաչում որպէս հասարակական միամբողջութիւն, և առայժմ ընտանիքից դուրս ոչ մի հասարակական կազմակերպութիւն նրան

չէ հետարրերում: Իսկ Լրացուցիչ դպրոցում սովորող պատանու մտապատկերների շրջանում տիրապետող տարրը կոչումն է. սա է կենտրոնական կէտը՝ նրա աշխարհայեացքի, այլև առհասարակ ամբողջ կրթութեան համար, որպէսզի այդ կրթութիւնը զբաղան հետևանք ունենայ՝ թէ ձեական և թէ նշխարական տեսակետից: Սակայն այդ գլխաւոր պահանջից բաց, Լրացուցիչ դպրոցը պիտի յաւաքարւորւի տայ զարձակ մի բանի ուրիշ պահանջների: Յայտնի է, որ Լրացուցիչ դպրոց լաճախ մտնում են դեռահաս երիտասարդներ, որոնք կամ չեն վերջացրել սկզբնական դպրոցը կամ թէ կիսատ սլուատ են վերջացրել, որոնք ուրեմն իրանց սովորածի մէջ աչքի ընկնող պաշտոններ ունեն, ինքնըստինքեան հասկանալի է, որ Լրացուցիչ դպրոցը պարտաւոր է այդ պաշտոնները լրացնել: Բայց նա աչտեղ ևս չպիտի սխտեմատիկ ճանապարհով ընթանայ, այլ պիտի բնական յատկանքները, որոնք ապագայ կոչման ասպարիզում կարող էին զգալի լինել, ահա այդ պակասները պիտի լրացնէ դպրոցը, որպէսզի նպատակ լինի աշակերտի կոչման: Այժմ, երբ դատտիարակութեան նշանաբանը համարւում է աշակերտի բարոյական բնոյթի կազմակերպումը, Լրացուցիչ դպրոցի համար մի նոր խնդիր է առաջ գալիս. դպրոցը պիտի խորացնէ աշակերտի բարոյական գաղափարները և նրան պիտի

հոգորդէ նոյնպէս բարոյական նոր իդէաներ, Ուրեմն անվիճելի է, որ Լրացուցիչ դպրոցը այդ ուղղութեամբ էլ կարենոր գործ ունի կատարելու, այնպէս որ նա ունի երեք որոշ գործեր՝ 1) պիտի առաջնորդէ աշակերտին դէպի իր կոչման ասպարէզը, 2) պիտի խորացնէ այն պակասները, որ երևում են աշակերտի արդէն ձեռք բերած դիտելիքների ու պատրաստութիւնների մէջ, և որոնք կարող էին յետագայում փնտսակար լինել կոչմանը, և 3) պիտի խորացնէ աշակերտի բարոյական հայեացքները և նրան հաղորդէ նոյնպէս նոր բարոյական սկզբունքներ:

Տարաբաղդաբար ինձ անհնարին է այս փոքրիկ զրեւածքի մէջ աւելի մանրամասն նկարագրել Լրացուցիչ դպրոցի ամբողջ կազմակերպութիւնը. ես կամենում էի միայն մի համառօտ հայեացք գցել յիշեալ դպրոցի վրա:

Ինչ որ արդէն ասել եմ, կը կրկնեմ այժմ համառօտ կանօնների ձևով, որպէս ղեկավարող սկզբունքներ՝

1) Լրացուցիչ դպրոցը պիտի կրթէ աշխատաւոր երիտասարդութիւնը՝ պատրաստելով նրան կոչման ասպարէզի և ընդհանրապէս կեանքի համար:

2) Այս նպատակի համեմատ պիտի ընտրուեն ուսուցանելու առարկաները. սրանցից կարեւորագոյններն են՝ կոչման գիտութիւնը, հայերէնը, ռուսերէնը, հաշւապահութիւնը՝ մուրհա-

կադիրութեան հետ միատին, երկրաչափութիւնը, թւարանութիւնը և այլն:

3) Կոչման գիտութիւնը պիտի լուսաբանէ աշակերտների աշխատանքի ու կեանքի ասպարէզը գիտական տեսակէտներից, քաղելով այս նպատակի համար հարկաւոր նիւթերը այն առարկաներից, որոնց հետ ի մօտոյ կապւած է աշխատանք անողի մասնաւոր գործունէութիւնը:

Աշակերտին գործառնութեան մէջ վարժեցնելու համար պէտք է դասատուութեան այդ նիւթերը զլխաւորապէս բացատրել ու լրացնել լեզւական ու մատիմատիկական տեսակէտներից: Ուրեմն կոչման գիտութիւնը որպէս առաջնորդող առարկայ պէտք է դնել ամբողջ դասատուութեան կենտրոնում, իսկ միւս առարկաները պիտի խմբւեն նրա շուրջը:

5) Թէ տեխնիկական և թէ գիւղատնտեսական վարժութիւնը, ուսման հետ միասին, որը շատ կոչումների համար անհրաժեշտ է, պէտք է օրգանական կերպով կապել Լրացուցիչ դպրոցի տւած տեսական կրթութեան հետ, որպէսզի աշակերտները ոչ միայն գիտենան, այլ և կաջողանան. գիտութիւնը ու հմտութիւնը (կարողանալը) փոխադարձաբար միմեանց նպաստելով, այնպէս կը կատարելագործեն աշխատաւոր դասակարգը, որ սա կը կարողանայ հա-

մապատասխանել իրանցից արևող բոլոր պահանջներին:

Այժմ երբ մենք արդէն նկարագրեցինք Լրացուցիչ դպրոցի էութիւնը և որոշ սահմաններ դրինք այդ հիմնարկութեան և նրա հարեան դպրոցների մէջ, մնում է մեզ պարզել, թէ ինչ տեղ է բռնում Ձմեռային դպրոցը՝ ժամանակակից կրթական գործի ասպարէզում:

Ձմեռային գիւղատնտեսական դպրոցը այն հիմնարկութիւնն է, որ ազատում է երիտասարդ գիւղացուն՝ իր հայրական տնտեսութիւնից երկարատեւ բացակայելու պարտաւորութիւնից, բայց և այնպէս տալիս է նրան բաւար կրթութիւն: Ինչպէս արդէն անունից երևում է, դրպրոցի գործունէութիւնը սիւսն ձեռն է տեղի ունենում, և հէնց այստեղ է նրա իսկական նշանակութիւնը որ գիւղացու համար շատ արժէքաւոր է, բանի որ նա առանց իր որդու օգնութեան երկար տարիներ անկարող է տնտեսութիւնը կանոնաւոր վարել: Ձմեռը գիւղացու համար գործի սակաւ ժամանակն է. թէև գիւղացին ձմեռն էլ բոլորովին պարապ չէ, բայց և այնպէս գիւղացի հայրը այդ ժամանակ կարող է կառավարել առանց երիտասարդ որդու գործակցութեան: Այդ կարգի դպրոցները սկիզբ են առել Հարաւային Գերմանիայում, առայժմ շատ ընդունած են, ուստի և նրանց թիւը սաստիկ աճել է Գերմանիայում:

Ինչպէս արդէն ասել ենք, Ձմեռային դպրոցի նպատակն է կրթել գեղացու տնտեսներին իրանց ապագայ կոչման համար, ի նկատի ունենալով նախ և առաջ գիւղացու որդուն:

Այս դպրոցի գործունէութիւնը սեշտ կերպով կապած է սկզբնական դպրոցի գործունէութեան հետ, նա շարունակում է սկզբնական դպրոցի գործը, ընդարձակելով աշակերտների արդէն յաւանդած պաշարը, և սովորեցնում է գործադրել ձեռք բերած գիտութիւնը՝ գործնական կեանքում: Ընդհանրապէս և երկրագործութեան ասպարէզում մասնաւորապէս: Բացի այդ, ուսման ժրագիրը պարունակում է իր մէջ այն բոլոր գիտելիքները, որ անհրաժեշտ են մի բացիօնէլ, վերջին տասնամեակների հսկայական առաջադիմութեան համապատասխան, տնտեսութեան համար, որպէսզի այսպիսով ապագայ տնտեսը հնար ունենայ լաւ գիմադրելու հայկական, կամ աւելի ճիշտ, կովկասեան տնտեսութիւնը գեւարացնող տնտեսական և քնդհանուր բազարական յարաբերութիւններին: Այդ նպատակի համար անհրաժեշտ է՝ տնտեսական գործառնութեան հիմքը կսզմող բնական օրէնքների ուսուցումը և գատողութեան ու իմացական օրգանների վարժութիւնը՝ տնտեսական հանդամանքների ու բնական երեւոյթների ճիշտ բութոյութեան համար: Առանձնապէս պէտք է ուշադրութիւն դարձնել մտածողութեան վրա:

Ոչ մի կոչում այնքան լուրջ մտածողութիւն չէ պահանջում, որքան գիւղատնտեսական կոչումը:

Բանը նրանում չէ, որ լցնեն աշակերտի գլուխը որոշ քանակութեան խառիխուռն տեղեկութիւններով, որոնք յաճախ մի փուշ ու ապարդիւն բեռ են չլազմում միայն. նոյնպէս այն չէ կարևորը որ աշակերտին տան զանազան բէցէպտներ, որոնք միմիայն պատահական դէպքերի համար կարող են նշանակութիւն ունենալ և յաճախ անմտաբար ու անտեղի գործադրելով նոյնիսկ մեծ վնաս կը բերեն. կարևորը՝ նիւթի գիտակցական բմբուկողութիւնն է, որ «Խնչպէս» և «Խնչո՛ւ» հարցերի լուրջ քննութեան հետեանքն է: Որքան հնարաւոր է, պէտք է ուսուցումը հայեցողական լինի՝ աշակերտների դիտելու ընդունակութիւնը զարգացնելու համար: Այս ուղղութեամբ տեղի ունեցող վարժութիւնը ոչ միայն կը նպաստէ գիւղատնտեսական գործառնութեան ընդհանուր բարձրացման, այլև կը բարձրացնէ հողագործ դասակարգի գիւրքը, որովհետեւ մի դասակարգի արժանիքը ու պատիւը արտաքուստ չէ ստացւում, այլ դասակարգը ինքն է բարձրացնում իրան՝ երևալի հանելով ուշադրութեան արժանի առաւելութիւններ: Վաղուց անցան այն ժամանակները, երբ այն մարդը, որ ուրիշ ոչ մի կոչման համար բաւականաչափ խելք չէր ունենում, միանգամայն բաւաճար ր համարւում երկրագործի կոչման հա-

մար: Իսկ մեր ժամանակի երկրագործը պիտի ունենայ ոչ միայն ամուր թիկունք ու զօրեղ բաղուններ, այլ նախ և առաջ մի լուսաւոր գլուխ: Մի նշանաւոր տնտեսագէտ ասում էր, թէ երկրագործի կոչումը մարդկային բոլոր կոչումների շարքում միակն է, որի համար գիտութեան բարձրագոյն աստիճանը անհրաժեշտ է: Որքան միամիտ է ուրեմն այն գիւղացի հայրը, որ ասում է՝ «Իմ որդին ուրիշ բան չէ ուզում դառնալ, բայց եթէ մի երկրագործ, իսկ սրա համար մի առանձին կրթութեան կարիք չկայ: Հայրը ու պապը նոյնպէս լուրջ աշխատաւորներ են եղել, թէև մասնագիտական կրթութիւն չեն ստացել»: Այսպէս խօսողները տեղեկութիւն չունեն՝ գիւղատնտեսութեան ասպարիզում տեղի ունեցած յեղաշրջութեան մասին, որ առաջ եկաւ անցեալ դարում բնական գիտութիւնների ու տեխնիկայի ազդեցութիւնից և մշտապէս ճիւղաւորող հողորդակցութեան ճանապարհների միջոցով ներսում արտաքին մրցման առաջ բերած վտանգների շնորհիւ: Այդ մարդիկ թերեւս չափաւոր ու սահմանափակ ապրուստ անելով, տակաւին պատկանում են այն երջանիկների թւին, որոնք պարտքերից ազատ մի հողաբաժին ունեն և դեռ կարող են դիմանալ: Բայց շուտով կը գայ այն օրը, երբ սրանք կասեն՝ «Մեր իմաստութիւնը ու զօրութիւնը այլևս սպառւած է, թող պետութիւնը օգնէ մեզ, եթէ

ոչ, մենք կորած ենք»։ Ուրեմն մի կոդմ թող-
նենք նախապաշարմունքը, որպէսզի յետոյ զըզ-
ջալու պատճառ չունենանք։ Հետզհետէ ամուս-
նին այն պահանջները, որ իւրաքանչիւր անհատից
անուամբ են հասարակական գործերի ղեկավարները։
Այդ պահանջներին գոհացում տալու համար,
բացի ինքնուրոյնութիւնից և ամուր ընաւորու-
թիւնից, հարկաւոր է ունենալ բաւականաչափ
գիտութիւն, և այդ բանը մասնաւոր անհրա-
ժեշտ է գիւղատնտեսական ընկերական և ընկե-
րակցական ասպարիզում մասնաւոր ծառայու-
թեան համար։ Դեռ զարգացման առաջին աս-
տիճանի վրա ուտնւող այդ հիմնարկութիւնները
պիտի լուծեն մի սեծ խնդիր՝ նրանք պիտի
զուրս բերեն տնտեսական ճգնաժամի մէջ զըտ-
նւող մանր գիւղացիութիւնը անօգնական գրու-
թիւնից։ Բայց ի՞նչպէս կարող են նրանք իրա-
կանացնել մի այսպիսի հսկայական ծրագիրը,
եթէ գիւղական ազգաբնակչութեան շրջանում
չեն գտնւիլ մարդիկ, որոնք զինւած լինելով թէ
ընդհանուր և թէ մասնագիտական գիտելիքնե-
րի պաշարով, ընդունակ լինէին ղեկավարելու
յիշեալ հիմնարկութիւնները։

Սակայն միանգամայն սխալ կլինէր կար-
ծել, թէ գիւղատնտեսական շմեռային զարթոյր
կարող է հայթայթել բոլորովին «պատրաստ»
գիւղատնտեսներ։ Սա մի անհնարին բան է, որ
չէ կարող անել ոչ մի զարթոյց։ Դարձողաւորտ

երիտասարդը չպիտի բաւականանայ իր ձեռք
բերածով, որ միմիայն մի «յառաջաբան» կարող
է համարուիլ, այլ նա պիտի յիտոյ ուսումնասիրէ
գիւղատնտեսական ընտիր գլբեր, միշտ կարողայ
պարպերական հրատարակութիւնները, որպէսզի
կարողանայ հետեւի առաջադիմական նորանոր
բայլերին։ Գիւղական տնտեսին նոյնպէս վերա-
բերում է այն հին ասացւածը, թէ մարդը պի-
տի ուսանէ մինչև մահան ըրպէն։

Ուրեմն գիւղատնտեսական շմեռային զըպ-
րոցի գլխաւոր նպատակն է՝ հնարաւորութիւն
տալ մանր ու միջին գիւղացիների որդիներին,
լստ կարելոյն քիչ ժամանակ ու զըամ գօհելով
ձեռք բերել մասնագիտական և ուրիշ գիտելիք-
ների այն անհրաժեշտ քանակութիւնը, որ պա-
հանջում է ժամանակակից տնտեսութիւնը։ Բայց
որովհետև շմեռային իւրաքանչիւր սեմեսոր
բաղկացած է միայն 6—7 ամսից (սեպտ.-հոկտ.
սկզբից մինչև մարտի վերջը) և որովհետև ան-
ցնելիք զասընթացը բազմատեսակ ու լայնածա-
ւալ է, ուստի միանգամայն պարզ է, որ աշա-
կերտները այնքան աւելի կատարեալ կերպով կը
հասնեն իրանց նպատակին, որքան աւելի լաւ
է նրանց նախապատրաստութիւնը և որքան ա-
ւելի են հմուտ գործնական գիտելիքների մէջ,
որոնք էապէս հեշտացնում են գիւղատնտեսա-
կան ու բնադիտական առարկաների ըմբռնումը։
Փսլձը ցոյց է տալիս, որ զարթոյցի ամենալաւ

աշակերտները լինում են այն գիւղական պատանիները, որոնք թէ լաւ սկզբնական կրթութիւն են ստացել և թէ միքանի տարի գործնականապէս աշխատել են հայրական տնտեսութեան մէջ: Դպրոցի դաստիարակչական գործունէութիւնը նախ և առաջ կայանում է՝ մտածելու ընդունակ տնտեսներ պատրաստելու մէջ: Քանի որ մտածելու ընդունակութիւնը ամենալաւ դրամագլուխն է սկսնակ գիւղատնտեսի համար, ուստի պէտք է նպաստել նրան՝ սխտեմատիկաբար զարգացնելով աշակերտի հոգեկան գործունէութիւնը: Ի սէր ծնողների, յանուն ամբողջ գիւղատնտեսութեան և նշ պակաս յանուն դպրոցի հեղինակութեան, պէտք է երիտասարդ պարոններին պարտաւորեցնել, որ իրանց կրթութեան սուղ ընթացքում իրանց դասերին հետեւեն բոլուն եռանդով: Այս նպատակին աւելի կատարեալ կերպով հասնելու համար Զրմեռային դպրոցը, բացի մասնագիտական լինելուց, պիտի և լրացուցիչ դպրոցի դեր կատարէ: Եթէ երիտասարդը, սկզբնական դպրոցից հեռանալուց յետոյ չի վարժելի գրաւոր աշխատանքի, թւարանութեան, հոգաչափութեան և երկրաչափութեան մէջ, կարող է պատահել, որ նա ինքնուրոյն տնտես դառնալիս, իր սովորած գիտելիքների մեծ մասը արդէն մոռացած լինի: Քանիսն են արդեօք կարողանում փոքրիշատէ անսխալ գրել, մի ղեկուցում, մի գանգատ շա-

րադրել: Քանիսն են կարողանում օրագ կերպով մի ուղիղ հաշիւ կազմել, որ անհրաժեշտ է նոյնիսկ ամենապարզ հաշւապահութեան մէջ, կամ որոշել տոկոսները կամ պարտքերի վճարումները: Զմեռային դպրոցների ուսուցիչները շատ լաւ գիտեն, որ այսպիսի բաների մէջ քնդունակների թիւը շատ չնչին է: Սակայն մեր գիւղական դասակարգը այդ բաների մէջ տիտի յետ չմնայ տնտեսական միւս շրջաններից, եթէ նա կամենում է շահերի մրցութեան ներկայ տարեշրջանում պահպանել իր դիրքը և իրաւունքները, որովհետեւ «Լուսաւորութեան հետեանքը ազատութիւնն է»:

Նախընթաց լուսաբանութիւնից տեսնում ենք, որ գիւղատնտեսական Զմեռային դպրոցները շատ լայն նպատակ ունեն: Եւ իսկապէս նրանց բերած արդիւնքը հանդիսացաւ որպէս առատ վարձատրութիւն՝ գործ դրած աշխատանքի համար, որովհետեւ գեղեցիկ պտուղներ ստացւեցին: Երբ կը գայ այն օրը, որ մեր գիւղացիք կըմբռնեն այդ դպրոցների նշանակութիւնը, այն ժամանակ դժար չի լինիլ բացել մի շարք Զմեռային դպրոցներ մեր հայրենիքի և ամբողջ պետութեան շահի համար:

ՆՐՐԱՐԴ ԳԼՈՒԽ.

ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ.

Այս գլխի մէջ պիտի համառօտալի աբ-
ծարձենք մեր հիմնարկութեան գործունէութեան
ծրագիրը: Թէ ինչպէս պիտի ընթանայ դասա-
տութիւնը, այդ մասին բաւական մանրամասն
խօսել ենք: Այժմ մնում է մեզ յիշել նոյնպէս
սպէցիալ դասընթացքների, կրկնութեան, ազատ
ուկնդիրների, շարժական դասաւանդութեան,
էկսկուրսիաների, ժողովածուների և այլ պարա-
գանների մասին:

Դասատութեան եղանակի վերաբերմամբ
կաւելացնենք, որ պէտք է աշխատել բոլոր դա-
սերը հէնց դպրոցում սովորցնել, այսպիսով
աշակերտները աւելի հիմնովին կը սովորեն:
Տան համար առհասարակ շատ քիչ զբաղմունք
պէտք է տալ: Դասերը տեւելու են ժամի 9—12
և 2—5-ը:

Եթէ դժուար լինի մէկ ձմեռային դասըն-
թացքում վերջացնել գիւղատնտեսական գիտու-
թեան և նրան կից լինող բնական գիտութիւն-

ների ամբողջ շրջանը, այս դէպքում կարելի է
ամառային լրացուցիչ դասընթացներում անցնել
գիւղատնտեսութեան որոշ հատաձևները, այս-
ինքն երկրագործութիւնը, տնկարանութիւնը և
անասնապահութիւնը, ինչպէս և բնական գի-
տութիւնը, մանաւանդ բուսագիտութիւնը: Կար-
կաւոր է նոյնպէս նորից կրկնել և աւելի հի-
մնաւոր սովորցնել անցած դասերի աւելի կա-
րեւոր կէտերը, և ցոյց տալ, թէ ինչպէս պիտի
աշակերտները շահեցնեն իրանց սովորածը գիւ-
ղատնտեսական գործառնութեան մէջ: Կրկնողա-
կան և լրացուցիչ ամբողջ դասընթացքը բաղկա-
ցած է բուն դասատութիւնից, գործնական
ցուցմունքներից դպրոցի այգում, և շրջակայու-
թիւններից: Որպէսզի աշակերտների համար
հնարաւոր լինի դասընթացքին մասնակցելը,
ներա տեղութիւնը պէտք է սահմանափակել
առաջին անգամ երկու շաբթոյ և այնպիսի ժա-
մանակամիջոց ընտրել, երբ դաշտային աշխա-
տանքները ընդհատւած են լինում, օրինակ գար-
նան ցանքսի վերջից մինչև խոտի հնձի սկիզբը,
իսկ հետեւալ կրկնողական շրջանը կընտրուի հան-
գամանքների համեմատ:

Հէնց որ եղանակը որեւէ կերպ նպաստաւոր
եղաւ, շաբաթ կամ կիրակի կէսօրից յետոնները
մասնագէտ ուսուցիչները պէտք է էկսկուրսիաներ
անեն զէպի կալւածքները և օրինակելի գործա-
վարութիւն ունեցող տնտեսութիւնները և ար-

հետանոցները: Այսպիսով նրանք աւելի է՛րն-
դարձակեն աշակերտների մասնագիտական պ.ս-
շարը և կը նպաստեն նրանց ընդհանուր դար-
գացման:

Բայց աւելի հասակաւոր պրակտիկանտնե-
րին նոյնպէս պէտք է միջոց տալ դպրոցից օգտ-
ւելու, այնպէս որ կարողանան աւելի մեծ ար-
դիւնք ստանալ իրանց հայրախան տնտեսութիւ-
նից: Սրա համար հարկաւոր է կազմակերպել
կարճատե դասընթացներ: Այստեղ պէտք է ուն-
կրնդիրներին ծանօթացնել գիւղատնտեսութեան
զանազան ճիւղերի մէջ պատահող նորութիւննե-
րի հետ, և մատնացուց անել սովորական գոր-
ծառնութեան ասպարիզում շարունակ կրկնող
սխալների ու մոլորութիւնների վրա: Այս պէտք
է անել՝ այն արդիւնաւոր միջոցների ու մէտոդ-
ների լուսաբանութեամբ, որոնք ծառայում են
արդիւնքը աւելացնելու կամ վնասակար ազդե-
ցութիւնների դէմ մաքառելու համար: Այսպիսով
մենք նպաստած կլինենք ոչ միայն ուկրնդիր-
ներին այլև ընդհանուր տնտեսութեան զարգաց-
ման:

Զառ անգամ պատահում է, որ հասակն
առած տնտեսներ կամ մասնաւոր մարդիկ, կա-
մենաւով կատարելագործել գիւղատնտեսու-
թեան, բնական գիտութեան, կամթէ սրա այս
ու այն ճիւղի մէջ, խնդրում են ընդունել իրանց,
որպէս ազատ ունկրնդիր: Սրանք կարող են կա-

մաւոր կերպով ընտրել իրանց ուղած առարկա-
ները: Բայց պէտք է պահանջել, որ ընտրած
դասերին կանօնաւոր յաճախեն և առհասարակ
յարմարեն դպրոցի կարգ ու կանօններին:

Որպէսզի երկրագործ ժողովուրդը նոյնպէս
օգտւի դպրոցից, պէտք է կազմակերպել շարժա-
կան դասեր (շրջիկ ուսուցման գործունէութիւն):
Դպրոցի ուսուցիչները պիտի գլխավորեն ժողո-
վոգի առաջ այստեղ ու այնտեղ դասախօսու-
թիւններ կարդան՝ նրանց հետաքրքրող մասնա-
գիտական հարցերի մասին և իրանց խորհուրդ-
ներով պաշտպան հանդիսանան տնտեսական
բոլոր խնդիրների մէջ: Գիւղատնտեսութեան
խրաքանչիւր ուսուցիչ պիտի ուրախ լինի տես-
նելով, որ իր մտքերը ըմբռնում են բոլոր ուն-
կրնդիրները: Ի հարկէ շատ ցանկալի է, որ այս
գործի մէջ որոշ ամբողջականութիւն պահպան-
ւի. սրա համար պիտի դասախօսների և ուն-
կրնդիրների մէջ տեղի ունենայ կարծիքների
փոխանակութիւն: Տարէց տարի հին փորձա-
ռութիւնների վրա աւելանում են նորերը և ցան-
կալի է որ այդ փորձառութիւններից արւած
եզրակացութիւնները ծառայեն ընդհանրութեան
շահերին: Գուցէ այստեղ օգնութեան կը գան
կառավարութիւնը կամթէ զանազան գիւղատն-
տեսական ընկերութիւններ, կազմակերպելով
յիշեալ գործի ներկայացուցիչների համար տա-
րեկան ընդհանուր ժողովներ: Վատ չի լինիլ,

որ շրջանային վերատեսուհներն էլ տեղեկութիւն ունենան շարժական դասընթացների կազմակերպութեան, նիւթերի քնտրութեան և ուսուցման եղանակի մասին: Ամենից առաջ դասընթացքների ու դասախօսութիւնների ղեկավարները աշխատելու են բուռն հետաքրքրութիւն դարձնեցնել մասնակիցների սէջ ղէպի լաւ կազմակերպւած և կեանքի առատ աղբիւրից հանւած ուսուցմունքը, ինչպէս արել են զանիացիք ու շվեդացիք իրանց ժողովրդական բարձր դպրոցների վերաբերմամբ. այսպիսով մասնակիցներին կարելի է դարձնել լաւ ու նշանակալից գործի համար մաքառողներ և աշխատակիցներ:

Անշուշտ բոլոր ազգաշատանքները կրնալատեն այն լուսին, որ ժողովուրդը կրմբուն է լաւ կազմակերպւած և եռանդով տարւող Լրացուցիչ կամ Չմեռային դպրոցի նշանակութիւնը և գործնական ազդեցութիւնը:

Եթէ թոյլ տանք սաներին՝ փորձերը քննորինակել, ապա նրանք ոչ միայն հիմնաւորապէս կը իւրացնեն սովորածը, այլ և կ'ըմբռնեն, թէ ինչ մեծ նշանակութիւն ունի գործնական կեանքը ու պրակտիկան: Բնագիտական նիւթերի մի կարևոր մասը թողնւած է աւելի բարձր ուսումնարաններին, մասամբ և Չմեռային զբոսայիցներին այն հասարակ պատճառով, որովհետեւ կարծում են, թէ առանց որոշ թանգազին գործիք-

ների փորձերի համար, անհնարին է յիշեալ նիւթերի մասին գաղափար տալ աշակերտներին: Բայց մենք կարծում ենք, որ շատ անգամ առանց մեծ ծախսեր անելու, ձեռքի տակ ունենալով միայն առօրեայ կեանքի սովորական առարկաները, կարելի է փորձեր անել. այսպիսով կարող կլինէինք Չմեռային կամ Լրացուցիչ դպրոցում բաւական քանակութեամբ բնագիտական նիւթեր կատարելապէս մատչելի դարցնել աշակերտի համար: Իսկապէս զարմանալի է տեսնել, թէ որքան քիչ հասկացողութիւն ունի գիւղացին հողի, բոյսերի ու կենդանիների մասին և ինչ սխալ գաղափարներ շատ առարկաների վերաբերմամբ: Նրան պարզ գաղափարներ տալ և դիտել սովորեցնել—այդ մի խնդիր է, որը շատ բարձր նշանակութիւն ունի: Ահա այս խնդրի լուծումը այժմ նախ և առաջ Լրացուցիչ դպրոցի պարտաւորութիւնն է: Բայց սրանով էլ հէնց Լրացուցիչ և Չմեռային դպրոցները դառնում են զպրօցական կազմի կարևոր անդամը: Այսպիսի զպրօցը անհրաժեշտ է մեր ժողովրդի համար, որպէս մի կարևորագոյն լծակ՝ գիւղական ազգաբնակչութեան իմացականութիւնը և տնտեսական արժանիքը բարձրացնելու համար: Ուստի մենք կարող ենք առայժմ մի կողմ թողնել թանգազին ժողովածուները և փորձելու ասպարատները, որոնց համար զեռ ոչ զբամ ունենք, ոչ տեղ և աշակերտներին նախ գաղափար կը

տանք այն մասին, թէ ինչպէս կարելի է սովորել հէնց մեզ շրջապատող բնութիւնից: Բնական է, որ զրադարանի վրա էլ պէտք է լուրջ ուշադրութիւն դարձնել:

Ի վերջոյ դարձեալ մի քանի խօսք ուսման ծրագրի, և դասաժամերի մասին: Ուսուցման առարկաները հետեւեալներն են՝

Դիւպսոստիքիւն.

Հոգակազմութիւն, պարարտացման գիտութիւն, ազարակագիտութիւն, տնկարանութիւն, գործիքագիտութիւն, մարգարանութիւն, անասնապահութիւն, սննդագիտութիւն, անասնաբուժութիւն և այլն:

Բնական գիտութիւններ.

Քիմիա, ֆիզիկա, բուսագիտութիւն (մանաւանդ գիւղատնտեսական բոյսերի), բուսաբանական էկսկուրսիաներ (ամառը), հանքաբանութիւն, կենդանաբանութիւն և այլն:

Տնտեսական-կազմակերպութիւն.

Գիւղատնտեսական գործավարութիւն, գիւղատնտեսական և առևտրական հաշւապահութիւն, քաղաքատնտեսութիւն և այլն:

Գիւղատնտեսական արհեստներ, կամ օժանդակիչ պարապմունքներ՝ կաթնատնտեսութիւն, գինեգործութիւն, այգեգործութիւն և այլն:

Լրացուցիչ առարկաներ.

Հայոց և ռուսաց լիզուներ, թւարանութիւն (մանաւանդ գիւղատնտեսական), տնտե-

սական աշխարհագրութիւն, երկրաչափութիւն, հողաչափութիւն, յատակագծագրութիւն, հարթաչափութիւն, զրութիւն և այլն:

ԳՊՐՈՑԻ ԿԱՐԵՒՈՐ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԸ

(սիստեմատիկ ծաւալը)

Ներքև յիշեալ ծրագիրը մի նախագիծ է, որը ցոյց է տալիս, թէ իւրաքանչիւր առարկայի տեղի հարկին ինչ ծաւալով պիտի անցնել: Սակայն տեղային պայմանները կարող են առաւելութիւն տալ մի քանիսին, միւսներին աւելի երկրորդական տեղ տալով: Ուրեմն տեղի պահանջներին համաձայն որոշ առարկաներ պիտի անցնեն ծրագրիս ծաւալով. իսկ մնացած առարկաները կրճատած չափով:

Քիմիա.

Քիմիայի հիմնական սկզբունքները՝ բազմաթիւ փորձերի մանրամասն բացատրութեամբ: Մի շարք նիւթեր (ոչ-մետաղներ) և նրանց գիւղատնտեսութեան համար կարևոր բացատրութիւնները՝ թթւածին, ջրածին, բորակածին, անուշադիր (ամֆօնիակ), բորակաթթու, լուսակիր, լուսակրաթթու, ծծումբ, ծծումբաջրածին, ծծմբային թթու, ծծմբաթթու (թթուները, հիմնատարները, աղերը—սրանց էութիւնը), քլոր, քլորաջրածին, ածխածին, ածխաթթու: Մետաղներ՝ կալիոն, նադրիոն, աւշակածին,

կալցիոն, մագնէզիա, պաղլիդամին, երկաթ, սելիցիոն,

Ածխածին, ածխօքսիդ և ածխաթթու, ճանճային զաղ, լուսաւորութեան զաղ, բոյ, ածխաջրածին, ալկօհօլ, օրգանական թթուներ, ճարպեր, ածխաշիգրատներ, պրօտէիններ. զիւրատնտեսական տեխնօլոգիա:

Բ ա կ ս ե ր ի ա.

Բակտէրիաներ, նրանց կազմը (մօրֆօլօգիան). նրանց կեանքը (բիօլօգիան):

Ֆ ի գ ի կ ա.

Ա. Մագնիսականութիւն (մագնիսականութեան սրոշումը: Մագնիսային երևոյթւոյթներ: Երկրի մագնիսականութիւն) Բ. Էլէկտրականութիւն (Հիմնական երևոյթներ: Դրական ու բացասական էլէկտրականութիւն: Հաղորդիչ և չը հաղորդող: Էլէկտրօֆօլ: Էլէկտրացիոդ մեքենայ (Լէյզէնեան անօթ): Մթնոլորտային էլէկտրականութիւն: Զանթարգել: Գ. Զփողական էլէկտրականութիւն: Նրա ծագումը: Գալվանական կարևոր էլէմէնտները: Էլէկտրականութեան ազդեցութիւնները (մագնիսական, տաքութեան և լուսի, խիմիական, ֆիզիօլօգիական ազդեցութիւններ), մակածակա: (ինդուկցիօն) հոսանքներ (հոտալսօս, ուժամեքենաներ): Էլէկտրաշարժներ: Էլէկտրական ուժափոխադրութիւն: Դ. Հեղուկ մարմինների մեխանիկան՝ հեղուկների յատկութիւններ:

ըր: Հաղորդակից խողովակներ: Ճնշման փոխանցումը: Արխիմեդեսի սկզբունքը: Սպէցիֆիկ կշիռ: Ծ. օդածն մարմինների մեխանիկան՝ օդի ճնշումը: Ծանրաչափ. Օդահան: Վերհան (սիֆօն): Զրհաններ: Սրակիչներ: Զ. Ընդհանուր ֆիզիկա՝ ընդհանուր որոշումներ: Մարմինների ընդհանուր յատկութիւնները: Ընդհանուր ոյժերը: Յարակցութիւն, յարում, (գիֆֆօլգիա, օսմօս, մաղային խողովակներ), ձգողական ոյժ (Լօտ: հարթաչափ, ծանրութեանց կենտրօն, հաւասարակշռութիւն):

Ա. Ամուր մարմինների մեխանիկան՝ հասարակ մեքենաներ: Մեխանիկայի ոսկեգէն կանօնը (Աշխատանքի զաղափարի որոշումը): Բոլոր մեքենաներ: Զարժման արգելառիթներ: Ոյժերի գուգահեռագիծը: Ազատ վայր գլորելը: Զըջանային շարժումները և ճօճանակային ոյժի վրա հիմնած մեքենաները: Բ. Տաքութիւն՝ զաղափարը, տաքութեան աղբիւրները: Լայնացում (ջերմաչափ, նիւթի կազմի փոփոխութիւնը): Զոգեմեքենայ: Տաքութեան հաղորդումը: Գ. Եղանակի գիտութիւնը՝ տաքութեան աստիճանը: Օդի ճնշումը: Անձրէ, ձիւն, կարկուտ և այլն: Եղանակի նախազուշակելը: Դ. Լուսագիտութիւն. լոյսի աղբիւրները և տարածելը: Արտացոլութիւն (միայն հարթ հայելին) և լոյսի բեկանումը: Լուսամիոփ ապակիներ: Օպտիկական ամենահասաբաղ գործիքները (ոսպնապա-

կի, խոշորացոյց): Ե. Չայնազիտութիւն՝ ձայնի
ծագումը և տարածումը: Չայնի արագութիւնը:
Հանգաբանութիւն.

Կովկասի կարեւորագոյն քարերը, քարախա-
ւերը, երկրի մակերևութի կազմելը, աղբիւրնե-
րը և այլն:

Բուսաբանութիւն.

(Բոյսերի անատոմիան և ֆիզիոլոգիան).

Բոյսերի հիմնական օրգանները՝ բջիջներ,
անօթներ, հիւսւածքի նիւթեր: Մենդառութեան
օրգաններ (արմատ, ցողուն, տերև), անսեռ ա-
ճեցողութեան օրգաններ, պտոյտ, ալի), բեղ-
մնաւորման (ծաղիկները) օրգաններ, բոլոր օր-
գանների արտաքին ձևը, ներքին կազմը և նը-
րանց գործունէութիւնը: Սերմեր ու պտուղներ:
Բողբոջում: Բոյսի կեանքը: Բուսական թաղա-
ւորութեան բաժանումը:

Մասնակի բուսագիտութիւն կամ Տնկաբանութիւն.

Ա. Ընդհանուր մաս, բոյսերի գլխաւոր հի-
ւանդութիւնները: Մոլախոտերը և նրանց բնա-
ջինջ անելը: Բ. մասնաւոր մասը. հացաբոյսեր,
լնդաւոր բոյսեր, կերաբոյսեր, իւղապտուղներ,
ոլորաբոյսեր, գործարանական բոյսեր, բոյսերի
կախւածութիւնը հողից, նրանց աճեցողութեան
ժամանակը, Պտղափոխութեան կարգում իւրա-
քանչիւրի տեղը, ցանքսը, պահպանութիւնը և
հունձը: Պտղափոխական սիստեմի նշանակու-
թիւնը, Արօտապահութիւն, Արօտների նշանակու-

թիւնը ու մշակումը: Արօտների ցանելը և պահ-
պանելը: Արհեստական և բնական արօտատեղի-
ներ: Մշտակայ արօտներ:

Կենդանաբանութիւն.

Տնային կենդանիների անատոմիան և ֆիզիոլոգիան:

Բջիջները և հիւսւածքի նիւթերը: Ոսկորնե-
րը: Մսանունը: Անօթներ: Սրտի կազմը և արեան
շրջանառութիւնը: Մարսողական օրգանները և
մարսողութեան շրջանառութիւնը: Չնշառական
օրգանները և շնշառութիւնը: Նեարդային սիս-
տեմը, աչքի ու ականջի կազմը: Ձիռ, որոճող
կենդանիների և խոզի տարիքը որոշելը: Անաս-
նաբուժութիւն: Կենդանու մարմնի կազմը: Ձիռ,
եղջիւրատորների և այլոց արտաքինը: Ատամնա-
գիտութիւնը և տարիքի որոշումը:

Ընդհանուր եւ մասնաւոր անասնապահութիւն.

Ա. Ընդհանուր անասնապահութիւն՝ կեն-
դանական մարմնի օրգանները, սրանց գործու-
նէութիւնը, առանձնապէս ուշադրութեան առ-
նելով սննդական օրգանները: Կենդանական
մարմնի արտաքին տեսքը և սրա նշանակութիւ-
նը՝ կենդանու ոյժերը չափելու և նրա արժէքը
որոշելու համար: Սերման և ժառանգական կա-
նօնները: Սերման մէտօդները: Սերման օժանդակիչ
միջոցները՝ սերման կայաբաններ, Բնութիւն սերը-
ղական ցուցակ և սննդագիտութիւն՝ սննդառական
նիւթերի խիմիկական բաղադրութիւնը, նրանց
սննդական բովանդակութիւնը և նրանց մարսա-

կանութիւնը, Կերի Կոստապատրաստութիւնը. Կերի տեսակները և կերակրելու եղանակները, Կերաբաժինների հաշիւը, Կերանիութիւնի գնահատութիւնը: Բ. մասնաւոր անասնապահութիւն՝ Եղջիւրաւոր կենդանու պահպանութիւնը և սերունդը: Եղջիւրաւոր կենդանու ցեղերը: Սերման համար զործադրող անասունների ընտրութիւնը: Հորթերի խնամատարութիւնը: Եղջիւրաւոր կենդանու կերակրումը և հոգատարութիւնը: Կաթնատնտեսութիւն:— Նոյն տեսակէտերից՝ ոչխարապահութիւնը, խոզապահութիւնը: Համառօտ հայեացք մեղաբուծութեան և թրուչնապահութեան վրա:

Կենդանիների առողջապահութիւնը եւ անասնաբուժութիւն.

Առողջապահութեան պայմանները. օդը, նրա տարութիւնը և նրա խոնաւութիւնը, լոյսը, սնունդը. ախոռատունը և կաշու խնամքը: Կիւխաւոր հիւանդութիւնների ճանաչումը: Եղջիւրների հիւանդութիւնները: Ժանդախտ: Կրծկով՝ կազմը, մեծանալը և այլն: Կճղակի ձեւերը: Ոտների շարժումը և պայտը: Առողջ և հիւանդ կճղակների պայտելը: Կճղակի հիւանդութիւնները և խնամքը: Տնային և կաթնատու կենդանիների ներքին հիւանդութիւնների պատճառները և դարմանումը:

Օգտակար եւ վնասակար կենդանիներ.

Հացաբոյսերի, ընտելէնի, բանջարեղէնի,

կերաբոյսերի, իւղապտուղների, ոլորաբոյսերի, և զործարանական բոյսերի վնասակար և օգտակար կենդանիները: Պտղամշակութեան և խաղողի վնասակար բուսական ու կենդանական օրգանիզմները: Պտղամշակութեան օգտակար կենդանիները:

Կաթնասնեսնութիւն.

Կաթի էութիւնը, ծագումը և ստացումը: Կաթի բաղկացուցիչ մասերը և յատկութիւնները: Կաթի քննութիւնը: Կաթնազործութեան մէջ պատահող ցածր սունկերը: Կաթի շահագործութիւնը: Սերահատութիւն: Սերի զործադրութիւնը՝ իւղահանութիւն և պանրազործութիւն:

Հողագիսութիւն եւ ագարակագիսութիւն.

Հողերի տեսակները ըստ ծագման ու բաղադրութեան: Հողի ֆիզիկական յատկութիւնները: Հողի հերկելու նպատակը և առանձնակի նպատակների համար անհրաժեշտ մշակութեան գործիքները: Սերմանումը և սրա զանազան եղանակները: Փորելու նշանակութիւնը և ներգործութիւնը: Հողերի նախամշակումը և հողերի բարեւաւումը (մէլիօրացիա):

Պարարացման գիսութիւնը (փրիրագիսութիւն).

Բոյսերի աճման համար անհրաժեշտ նիւթերը: Ի՞նչ նիւթեր պիտի մատակարարենք հողին փթիւրածութեամբ: Կենդանական փթիւրը, նրա բաղադրիչ մասերը և յատկութիւնները:

փոփոխութիւնները, որոնց ենթարկուած է պահ-
ւած փոփոխութիւնը: Ի՞նչ միջոցով կարելի է պահպա-
նել փոփոխութիւնը, այնպէս որ նա չը կոր-
ցնէ իր կարեւոր տարրերը: Աղբահիւթ, Փթիրա-
նոցը բախում: Փթիրի պահպանութիւնը դաշտի
փոփոխանոցում: Պարարտացում բուսափոփոխութիւնը:
Մարդկային ազդեցութիւնները: Կրաձող: Դիւ-
ղատնտեսական—տեխնիկական արհեստանոցնե-
րի տակները: Այլապէս հակը և մառնը:

Կարեւորագոյն ծախու փոփոխութիւնը և նրանց
նշանակութիւնը որպէս օժանդակիչ պարարտա-
նիւթ գոյտ եկամուտը բարձրացնելու համար:
Ախտափոփոխութիւնը և պարարտանիւթի տարբերու-
թիւնը: Բորակային պարարտանիւթ: Փօսֆորաթ-
թիւնը Պարարտանիւթ: Պարարտանիւթեր, որոնք
փօսֆորաթթիւնից բաց պարունակում են և բո-
րակ: Կալիոնային պարարտանիւթ: Պարարտանի-
ւթի առուծախսի սովորութիւնները: Ի՞նչպէս է
պէտք ծախու պարարտանիւթը տեղ հասցնել:
Ընդհանուր սկզբունքներ՝ ծախու պարարտանի-
ւթի գործադրութեան համար զանազան բոյսերի
վերաբերմամբ:

Մարգերի մշակութիւնը.

Մարգերի էութիւնը և տեսակները: Մար-
գագետին: Մարգերի հողատարութիւնը: Մար-
գերի պարարտացումը, ջրելը և ցամաքացնելը:
Օրինակներ խոտասերմերի խառնուրդութեան
ընդունման նկատմամբ: Խոտի սննանդական ար-

ժէքի գնահատութիւնը: Կարեւորագոյն մարգա-
խոտերը ու բանջարները:

Պարարտանիւթի, գինեգործութիւն և ալկոհոլի.

Ա. Պարարտանիւթի, սրա նշանակութիւ-
նը: Սերմնարան և տնկարան: Բնական մե-
տոցները: Կարեւորագոյն միջոցներ, մարգագետնի
պահպանութիւնը և հողատարութիւնը: Ոստա-
քանցութիւն: Պարարտացում: Մարգագետնի
թշնամիների և հիւսնագութեան դէմ մարգագե-
տնի: Մարգի շահագործութիւնը: Բ. բանջարա-
մշակութիւն. բանջարամշակութեան նշանակու-
թիւնը: Շահաբեր բանջարամշակութեան պայ-
մանները: Բանջարանոցի կազմակերպութիւնը:
Կարեւորագոյն առևտրական բանջարեղէնի մշա-
կութիւնը: Նմանօրինակ կերպով և գինեգործու-
թիւնը արծածել:

Մեքենագիտութիւն.

Ակարագային պարզ գործիքները՝ գութան,
տափան, գլան: Զոգիի գութան, սերմանելու մե-
քենայ, պարարտանիւթ սրակելու մեքենայ, փո-
րելու մեքենայ, գետնախնձոր տնկելու մեքե-
նայ, հնձելու մեքենայ, գետնախնձոր հաւաքե-
լու մեքենայ, ճակնդեղ հաւաքելու մեքենայ,
կասելու մեքենան, կերպատարաստութեան մե-
քենաներ, կաթնագործական գործիքներ ու մե-
քենաներ: Մեքենաների պահպանութիւնը:

Դիւղատնտեսական հարստապետութիւն.

Ընդհանուր կանոններ, շտեմարաններ խո-

տի, կերի, հացարոյսերի կամ յարդի. ախոռներ, գոմեր և այլն:

Քաղաքացիներին.

Մի համառօտ հայեացք հիշական գաղափարներ, խնդիրներ, զարգացման և բաժինների վրա: Տնտեսագիտութիւն:

Գործավաճակ և գիւղական կամ գիւղական ցանքներին.

Գործավարութեան պարագաները և արդիւնաբերութեան սխեմաները՝ հողաբաժին, դրամագլուխ և աշխատանք, վաճառահանական յարաբերութիւններ, հաղորդակցութեան ճանապարհներ ու սխեմաներ, բանուղական յարաբերութիւններ, էկստրակտ և ինտինսիւտնտեսութիւն, շաւրական դրամագլուխ: Ձեռքի աշխատանք, լծկան ձիու ու եզան օգնութեամբ, մեքենայի աշխատանք:

Տնտեսական կազմակերպութիւն՝ տեղական պայմաններ և տնտեսական սխեմաներ և սրա շրջանում առանձին գործավարական ճիւղերը՝ լուսարանւած մի որոշ օրինակով: Երկրագործական սխեմաները և պտղափոխութիւնը:

Տնտեսութեան վարումը սեփականատիրոջ, կապալառուի կամ կառավարչի ձեռքով, հաշուապահութիւն, գումար եկամտի հաշիւները: Կալւածքների գնահատութիւնը: Դործակցական և ընկերակցական կազմակերպութիւններ: Եկամուտի ապահովագրութիւնը. ապահովագրու-

թիւն հրդեհից, կարկտից, վտանգից, պարտքերից. կեանքի ապահովագրութիւն:

Հաշուապահութիւն.

Հաշուապահութեան յառաջաբանը: Հաշուապահութեան անհրաժեշտութիւնը ու նպատակը: Հարկաւոր աղիւսակների և ցուցակների պատրաստութիւնը: Միակի հաշուապահութեան դանձազրքի, կալքացուցակի և տարեկան վերջնահաշիւի պատրաստութիւնը:

Գիւղացիներին հաշուապահութիւն.

Մակարդակների և տարածութիւնների հաշարարութիւն: Ախոռափութիւն, առանձնակի կուլտուրական բոյսերի արդիւնահանութեան ծախսերը: Ձանագան կերաբաժինների ծախսերի հաշարարութիւն: Ձուտ արդիւնքի հաշարարութիւնը:

Առխարհագրութիւն.

Սկզբնական դպրոցում անցած նիւթի կրկնութիւնը: Երկրի հում նիւթերը: Հայրենագիտութիւն: Առևտրական աշխարհագրութիւն: Տնտեսական աշխարհագրութիւն:

Պատմութիւն

Սկզբնական դպրոցի անցածի կրկնութիւնը: Տնտեսութեան պատմութիւնը: Գիւղատնտեսութեան պատմութիւնը: Գիւղատնտեսութեան առանձին ճիւղերի պատմութիւնը:

(Յասակագծագրութիւն, նախապատրաստութիւն հողաչափութեան համար)։

Քանոնի, ընթացիկի, տրանսպորտի և ցիրկուլի գործադրութեան վարժութիւններ։ Դրժների և անկիւնների չափելը և բաժանելը։ Ուղղագիծ և կորագիծ ֆիգուրների կազմը։ Առարկաների նկարները պատրաստելը։

Երկրաչափութիւն։

Գծերը, անկիւնները, համադրութիւն, մակարդակների չափսը, ուղղագիծ ֆիգուրներ, Պիւթագորի տեօրեման, շրջան, էլիպսիս։ Երկրաչափական մարմինները (խորանարդ, պրիզմա, ցիլինդր, պիրամիդ, կոնուս, գունդ, տակառ և այլն)։

Հողաչափութիւն եւ հարթաչափութիւն։

Չափելու և հարթաչափութեան գործիքների նկարագրութիւնը և նրանց գործածութիւնը դաշտում, ձողերի գործածութիւնը, ցիցանշան, չափած գծերի բայաչափերը, հեռաւորութիւնների որոշելը։ Ուղղահայեաց կանգնեցնելը ձողային և անկիւնահայեւում միջոցով։ Անկիւններ չափելը։ Փոքր ու մեծ, կանոնաւոր ու անկանոն մակարդակների չափելը, արձանագրելը և հաշւելը՝ սրա համար հարկաւոր երկրաչափական սկզբունքների հետ միասին։ Մի անորոշ մեծութիւն ունեցող դաշտի բաժանումը և այլն։

Թւաբանութիւն։

Չորս գործողութիւնները՝ տասնական կոտորակներով հանդերձ, պարզ ու բաղադրեալ թւերի մասին։ Հասարակ կոտորակներ (սահմանափակ)։ Յարաբեղութիւնների ու համաչափութիւնների մասին։ Դրամները, չափերը և կշիռները—սեանց գիտենալը և գործածութիւնը։ Գինների որոշումներ։ Տոկոսի հաշիւներ՝ տոկոսի, պիղջի, բաժնամասի հաշւելը և այլն։

Յաժը դասընթացքի կրկնութիւնը և վարժութիւնը։

Երգասացութիւն։

Միաձայն, երկձայն, եռաձայն ժողովրդական երգերի մէջ վարժութիւն։

ԴԱՍԵՐԻ ՅՈՒՅԱԿԸ

(շաբաթական ժամերի թիւը.)

Առարկաներ	Պատր.		
	I.	II.	III.
Ազարակագիտութիւն	4	3	4
Տնկաբանութիւն	3	3	3
Անասնապահութիւն	3	3	4
Անասնաբուժութիւն	—	1	—
Կաթնատնտեսութիւն	1	2	1
Մարգա—և արօրագիտութիւն	—	—	1
Պտղա—և գինեգործութիւն	1	2	2
Բանջարացանութիւն	1	—	—
Մասնաւոր մեքենագիտութիւն	—	—	1
Բուսա—և կենդանաբանութիւն	—	3	2
Քիմիա	1	3	3
Ֆիզիկա	1	3	3
Քաղաքատնտեսութիւն	—	—	2
Գործավարութիւն	1	2	1
Հաշւապահութիւն	1	2	—
Աշխարհագրութիւն	1	1	—
Պատմութիւն	—	—	2
Գիւղտն. [ճարտարապետութիւն	—	1	—
Լաբօրատօրի վարժութիւններ	1	2	2
Հայոց լեզու	2	—	—
Ռուսաց լեզու	2	—	—
Գիւղատնտեսական թւաբանութ.	2	—	—
Հողա—և երկրաչափութիւն և այլն	3	—	—
Վայելչագրութիւն	1	—	—
Նկարչութիւն	1	—	—
Երգ	1	—	—

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Մեր առաջարկած ծրագիրը այնպէս է կազմած, որ նրան կարելի է հարկաւոր փոփոխութեան ենթարկելով՝ յարմարեցնել Գովկասի իւրաքանչիւր նահանգի, գաւառի կամ գիւղական համայնքի տեղական պայմաններին։ Մեր ծրագիրը պարունակում է միայն ընդհանուր գծերը, իսկ մանրամասնութիւնները արդէն տեղական հանգամանքներից է կախած։ Իւրաքանչիւր շրջանի դպրոցական ղեկավարի պարտքն է արդէն՝ ընդհանուր ծրագրին տեղական գոյն տալ, նոյնպէս էլ իւրաքանչիւր դպրոցի ուսուցչի զառաւուրթիւնը պիտի համապատասխան լինի տեղական առանձնայատուկ հանգամանքներին։ Ուղղակի՝ լուրջ հայեցողութեան վրա հիմնած ուսուցումն էլ առհաւատչեայ է հանդիսանում, որ բնագիտական դասերը կապւած են լինելու տեղական կարեւոր բերքերի, պայմանների, բուսականութեան և կենդանական աշխարհի հետ։

Մեր դպրոցների զարգացման հարցը չափազանց լուրջ է և մեր երկրի ապագայի համար չափազանց կարեւոր նշանակութիւն ունի, ուստի մենք չենք կարող միտաւարար թռչկոտել մի ծայրահեղութիւնից դէպի միւսը։ Անտարակոյս աւելի խելացի կլինի, որ առայժմ դեռ մօտաւոր ապագան ի նկատի ունենանք, և

այնպիսի ծրագրներ կազմենք, որ կարողանանք իրականացնել և այսպիսով հարթել ապահով առաջադիմութեան ճանապարհը, միայն այս մօմենտը ընդունելով, մեր դպրոցը կը ստանայ իր կատարեալ նշանակութիւնը և այնպէս նպաստաւոր կերպով կը ներգործէ, ինչպէս ներգործել են հեռաւոր Դանիայում ժողովրդական դպրոցները:

Գնանք ուրեմն այդ ասպարիզում միջին, ապահով ճանապարհով, այսպիսով միայն իրաւունք կունենանք ասելու, որ մենք ուշադրութեան ենք առել գոյութիւն ունեցող հանգամանքները, և այսպիսով միայն իսկապէս կը բարւոյրէ մեր գիւղական տնտեսութիւնը:

Եյս բանը վերաբերում է նոյնպէս այն գիւղական համայնքներին, որոնց մէջ ազգաբնակչութեան մի նշանաւոր մասը պարապում է ոչ թէ գիւղատնտեսութեամբ, այլ որեւէ ուրիշ գործով: Երբ բանակցութիւն էր տեղի ունենում բեֆօրմների նախապատրաստութեան մասին, կատարեալ իրաւունքով մատնացոյց արին այն բանի վրա, որ իւրաքանչիւր համայնք ունի պիտանի հողի բաւական նշանաւոր քանակութիւն: Այս տեսակ հողերի տէրերի մտքովն էլ չէ անցնում միշտ անմշակ թողնել նրանց: Հողագէնի բարձրանալը ստիպում է հողատէրերին շահագործել իրանց հողերը ըստ կարելոյն ինքնուրուի կերպով: Ուրեմն բոլոր համայնքների

մէջ կան շատերը, որոնց համար պիտի անպայման արժէք ունենայ գիւղատնտեսական գիտութիւնը: Պետութեան շահը նոյնպէս պահանջում է, որ այսպիսի գիտելիքները տարածւեն ամենուրեք:

Թէև մենք պիտի առաջնորդւենք վերը բերած սկզբունքներով, այնուամենայնիւ, մեր պայմանները ի նկատի ունենալով, պիտի մեզանում Լրացուցիչ ու Զմեռային դպրոցները շատ աւելի ընդարձակ շրջանակ ունենան:

Եթէ մենք մտնենք այս ու այն՝ մեծ ճանապարհներից հեռու ընկած գիւղը, այնտեղ կը գտնենք մէկ կամ միքանի անհատներ, որոնք տնտեսութեան ասպարիզում գնում են ամենքի առջևից, օրինակ, հողի մշակութեան, պարարտացնելու, անասնապահութեան և կաթնատնտեսութեան մէջ: Այսպիսի մէկը առաջնորդ է հանդիսանում՝ գիւղատնտեսական ընկերութիւններ հիմնելիս, կամ ապահովագրութեան գործ սկսելիս և այլն: Ահա այս անհատները գիւղատնտեսական դպրոցների նախկին սաներ են, որոնք մեր առաջին կարապետներն են, որ իրանց սովորածը տարածում են լայն շրջաններում և եռանդով ու անձնւիրաբար ծառայում են իրանց համայնքին:

Թող մեր նոր դպրոցը կարողանայ յաջողութիւն ունենալ, ներգործելով գործնական կեանքի վրա, զարգացնելով անասնապահութիւն-

նը և աւելի արդիւնաւոր դարձնելով հողագործութիւնը: Ոչորի այնքան չէ վերաբերուում աստուածաշնչի խօսքը, որքան երկրագործին, թէ «իրանց պտղից պիտի ճանաչէր նրանց»: Թո՛ղ մեզ նոր դպրոցը հանդիսանայ իբրեւ մի շնաշխարհիկ սերմնացան, որ առողջ սերմեր ցանելով մեր գիւղացու հոգեկան աշխարհում, դարձնէ նրա սիրտն ու միտքը աւելի զւարթ ու լուսաւոր, որպէսզի գիւղացին կարողանայ ըմբռնել իր կոչման արժանիքը: Դպրոցի ցանած սերմերը, իհարկէ, կարժանանան մեր կապոյտ երկնքի ջերմ խնամքին և կը հասունանան...:

Կարծում եմ, ոչ ես կարողացայ՝ որոշ չափով ծանօթացնել ընթերցողին գիւղատնտեսական դպրոցի նպատակի ու կազմի հետ: Կասկած չկայ, որ իմ արտայայտած կարծիքներից ոմանք ընդգիծութեան կը հանդիպեն: Այնուամենայնիւ ամենքն էլ կը համաձայնեն ինձ հետ, որ դպրոցի անհրաժեշտութիւնը և նրա տեսակը կարեւորագոյն հարցեր են, և այս պատճառով մենք պիտի ձգտենք ուսումնասիրել բոլոր այն ճանապարհները, որոնցով հնարաւոր կլինի գէթ մի քանի տարի զննել՝ ամբողջ երկրի շահի հա-

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0276991

14664